

לקט ועוללות של מגילות

כתבים ממדבר יהודה
שראו אור בשנים האחרונות

לדוד וימימה יסלזון בתודה

במהלך שמונה-עשרה השנים שמאז 1947, שנת גילויין של שבע המגילות הראשונות בקומראן, עד 1965, שנת סיום החפירה המדעית במצדה, שנמצאו בה קטעים מחמש-עשרה מגילות, התגלו כמעט ברציפות ממצאים חשובים מאוד במערות מדבר יהודה. כיוון שלאחר 1965 לא הגיעו לשוק העתיקות תעודות כתובות, וארכאולוגים לא מצאו מגילות נוספות, השתרשה בקרב החוקרים התפיסה שאין עוד במדבר יהודה תעודות כתובות. כעת, כשאנו מציינים שישים שנה לגילוי המגילות הראשונות, דומה שיש מקום לרכז את הפרטים על קטעי המגילות, התעודות הכלכליות והכתובות ממדבר יהודה שהתגלו או שדבר קיומם הגיע לידיעת החוקרים בשנים האחרונות. מאמר זה עוסק הן בקטעים ממערות קומראן והן בכתבים מתקופת מרד בר כוכבא. החלטתי להתחיל את הסקירה ממותו של יגאל ידין, בשנת 1984, אף שדומה שהסנונית הראשונה שבישרה את פרסומם של קטעי מגילות השמורים בידי אספנים עלומי שם הופיעה כבר בשנת 1980. תופעה זו התעצמה לאחר שהסתיים, בשנת 2002, מפעל פרסומם של אלפי הקטעים שהיו שמורים ב'מוזאון רוקפלר'¹. מכיוון שלאחר מותו של ידין פורסמו שלושה קטעים קטנים של מגילות מקומראן ושלוש תעודות כלכליות מתקופת מרד בר כוכבא שהצליח ידין לגאול, החלטתי להתחיל את הסקירה בשנת 1984.

1 לסקירות של מצב המחקר של מגילות קומראן ראו: ע' טוב, 'מגילות קומראן לאור המחקר החדש', מדעי היהדות, 34 (תשנ"ד), עמ' 37-67; הנ"ל וב' ניצן, 'התפתחויות חדשות בפרסום מגילות קומראן ובחקירתן', ג' ברין וב' ניצן (עורכים), יובל לחקר מגילות ים המלח, ירושלים תשס"א, עמ' 59-91. לכרך המסכם את מפעל פרסומן של המגילות ראו: E. Tov, *The Texts from the Judaean Desert: Indices and Introduction* (DJD, 39), Oxford 2002.

מאמר זה מחולק לשלושה חלקים עיקריים. בחלק הראשון מובאת סקירה של תולדות המחקר הארכאולוגי בתור הזהב של התגליות במדבר יהודה, כלומר במהלך שמונה-עשרה השנים שבהן נמצאו רוב המגילות והתעודות במדבר יהודה.² תיאור זה חשוב להבהרת השתלשלות העניינים שבעטייה התפרסמו רק בשנים האחרונות חלק מהקטעים שנמצאו במדבר יהודה לפני 1965. מטבע הדברים הוקדשה בסקירה זו תשומת לב לקטעים המעטים שלא הגיעו ל'מוזאון רוקפלר'. בחלק השני נדונים קטעי המגילות ממערות קומראן שהתגלו לפני 1956 אך ראו אור רק בשנים האחרונות, כיוון שהוחזקו בידי סוחרי עתיקות ואספנים. בסעיף זה נדונות אף הכתובות שנמצאו בחורבת קומראן, שכן הכתובות שנמצאו בחפירותיו של דה-יו פורסמו רק לאחרונה, ובשנים האחרונות נמצאו בקומראן אוסטרקונים, כלומר, כתובות שנכתבו בדיו על גבי חרסים שבורים, נוספים. החלק השלישי של המאמר מוקדש לקטעי מגילות, לתעודות כלכליות ולכתובות מתקופת מרד בר כוכבא, אשר חלקם נשמרו שנים ארוכות בידי אספנים וסוחרי עתיקות ופורסמו רק לאחרונה, וחלקם התגלו במערות מדבר יהודה לאחר שנת 1984. נוסף על כל אלה נדונים בסעיף קצר קטעים משלוש מגילות שקשה להחליט אם מקורם בקומראן או שמא במערות המפלט מתקופת מרד בר כוכבא.³

א. תור הזהב של התגליות הארכאולוגיות במדבר יהודה

בחורף 1947 נכנס מחמד א-דיב, ברווי משכט התעמרה, למערה במצוקי סלע הגיר שבחלקו הצפוני של החוף המערבי של ים המלח, מערה שהכניסה אליה הייתה חסומה בקיר אבנים. הוא מצא במערה עשרה קנקנים גליליים סגורים במכסים, ובאחד מהם היו לדבריו שלוש מגילות (מגילת ישעיהו השלמה, מגילת הסרכים ומגילת פשר חבקוק). מאוחר יותר נמצאו בעפר שבקרקעית המערה ארבע מגילות נוספות (מגילת ישעיהו השנייה, מגילת המלחמה, מגילת ההודיות והמגילה החיצונית לבראשית).⁴ מערה זו נקראת היום מערה 1. מחמד א-דיב

חליל אֶספֶּנדר
שהין (פנוד)

ניסה למכור את המגילות שהיו בתוך הקנקן לסוחר עתיקות בבית-לחם, אך הלה סירב לרכשן, שכן עד אז מעולם לא נמצאו בארץ-ישראל מגילות. בשל כך הובאו המגילות לרצען בשם חליל אֶספֶּנדר שהין (אשר כונה פנוד), שהיה בעל סנדלרייה בבית-לחם, בהנחה שהוא ימצא שימוש בעורות שנמצאו

2 לתיאור מועיל של תולדות המחקר במדבר יהודה ראו: S.J. Pfann, 'History of the Judean Desert Discoveries', E. Tov (ed.), *The Dead Sea Scrolls on Microfiche: Companion Volume*, Leiden 1993, pp. 97-108
 3 על תופעת מערות המפלט, המערות הטבעיות שאליהן ברחו פליטים יהודים בקיץ בשנת 135 לסה"נ, בסופו של מרד בר כוכבא, ראו: ח' אשל וד' עמית, מערות המפלט מתקופת מרד בר-כוכבא, תל-אביב תשנ"ט.
 4 סיפור גילוייה של מערה 1 סופר פעמים רבות, מבין תיאורים אלו יש להמליץ על תיאורו של י' ידין, המגילות הגנוזות במדבר יהודה, ירושלים ותל-אביב תשי"ז, עמ' 13-57, ועל ספרו של טרוור, החוקר שצילם את שלוש המגילות שנמצאו בתוך הקנקן הגלילי: J.C. Trever, *The Dead Sea Scrolls: A Personal Account*, Grand Rapids 1977

במערה. שהין, אשר היה נוצרי מהקהילה הסורית-האורתודוקסית (המכונה גם היעקוביטית), קנה את המגילות מידי הברדווים. הוא מכר את שלוש המגילות שנמצאו בתוך הקנקן ואת המגילה החיצונית לבראשית לבישוף אתנסוס סמואל, המטרופוליט האשורי שעמד בראש הקהילה הסורית הקטנה שישבה בבית-לחם ובעיר העתיקה בירושלים, וקיבל תמורתן 24 לירות ארץ-ישראליות. מכיוון שהחוק הבריטי קבע שממצאים ארכאולוגיים שייכים למדינה, טען סמואל שהמגילות שרכש נמצאו במנזר על שם מרקוס הקדוש ברובע היהודי בעיר העתיקה. אליעזר ליפא סוקניק קנה בכ"ט בנובמבר 1947 שני קנקנים גליליים ושתיים מן המגילות שסמואל לא רכש (מגילת המלחמה ומגילת ההודיות), תמורת 35 לירות ארץ-ישראליות, הוא רכש מגילה נוספת (מגילת ישעיהו השנייה) ב-22 בדצמבר 1947.

בסוף פברואר 1948 הביאו אנשיו של סמואל את שלוש המגילות שהיו בתוך הקנקן לבית הספר האמריקני לחקר המזרח, והן צולמו שם בידי ג'ון טרוור. שלושת החוקרים האמריקנים ששהו בשנת 1947 בבית הספר האמריקני, ואשר פרסמו מגילות אלו, מילר בורוז, ויליאם בראונלי וג'ון טרוור, עודדו את סמואל להוציא את המגילות מירושלים, בשל המצב הביטחוני המסוכן, ולהעבירן לארצות-הברית.⁵ בסוף מרס 1948 הוצאו מירושלים ארבע המגילות שהיו בידי סמואל, ובינואר 1949 הן הגיעו לארצות-הברית. ביוני 1954 קנה יגאל ידן, בנו של סוקניק, מסמואל את ארבע המגילות עבור מדינת ישראל.⁶

לאחר סיום מלחמת העצמאות, בשנת 1949, גילו קצין ירדני ומשקיף או"ם בלגי את המערה שבה נמצאו שבע המגילות הראשונות. בחפירות שערכו במערה האב הדומיניקני רולן דה-וואר ארכאולוג הבריטי לנקסטר הרדינג נמצאו קטעי מגילות שנעלמו מעיני הברדווים ושברי קנקנים גליליים שניתן היה לרפאם. קטעים נוספים ממערה 1 אשר התגלו בשנים 1947-1949 נרכשו על ידי בית הספר הדומיניקני למקרא וארכאולוגיה (École Biblique).⁷ בעקבות איתור מערה 1, ומכיוון שהקנקנים הגליליים יוצאי דופן, וקנקנים דומים לא היו מוכרים מאתרים אחרים מימי הבית השני, החליט דה-וואר לערוך חפירות בחורבת קומראן, הנמצאת כקילומטר מדרום למערה. ואכן בחורבה התגלו קנקנים זהים לאלו שנמצאו במערה 1, ודה-וואר טען שהדבר מלמד שהיה קשר בין המגילות לבין חורבת קומראן.⁸

בסוף 1951 הגיעו לשוק העתיקות בבית-לחם ובמזרח ירושלים תעודות ממערות ואדי מורבעאת. חלק מתעודות אלו נשאו את שמו של שמעון בן כוסבא.⁹ דה-וואר ואוצרי 'מוזאון רוקפלר' רכשו את

5 שלוש המגילות אשר נמצאו בקנקן הגלילי פורסמו בכרך שערך בורוז. ראו: M. Burrows, *The Dead Sea Scrolls of St. Mark's Monastery*, New Haven 1950

6 ידן שילם לסמואל רבע מיליון דולר עבור ארבע המגילות. מאוחר יותר החזיר תורם מניו-יורק ששמו שמואל גוטסמן למדינת ישראל את רוב הסכום הזה. לפרסום הרשמי של שלוש המגילות שנרכשו בשנת 1947 ראו: א"ל סוקניק, אוצר המגילות הגנוזות שבידי האוניברסיטה העברית, ירושלים 1955. הטורים הברורים יחסית של המגילה החיצונית לבראשית פורסמו על ידי נ' אביגד ו' ידן, מגילה חיצונית לבראשית, ירושלים 1956.

7 בסך הכול נמצאו במערה 1 קטעים משבעים מגילות שונות. לפרסומם של קטעים אלו ראו: D. Barthélemy & J.T. Milik, *Qumran Cave I* (DJD, 1), Oxford 1955

8 R. de-Vaux, *Archaeology and the Dead Sea Scrolls*, Oxford 1973, pp. 49-50

9 על התגליות בוואדי מורבעאת ראו: P. Benoit, J.T. Milik & R. de Vaux, *Les Grottes de Murabba'ât* (DJD, 2), Oxford 1960

הקטעים הללו מידי הברווים, ויצאו בחודשים ינואר ופברואר 1952 לחפור את ארבע המערות שבגדה הצפונית של ואדי מורבעאת.¹⁰ במערות ואדי מורבעאת נמצאו שש מגילות מקראיות, שתי יריעות של תפילין של יד, יריעת קלף בלתי קריאה של מזוזה וכ־150 תעודות כלכליות ומכתבים הכתובים על פפירוסים. התעודה הקדומה ביותר שנמצאה בוואדי מורבעאת מתוארכת למאה השביעית לפסה"ג, כלומר לסוף ימי הבית הראשון (Mur 17), ואילו התעודות המאוחרות ביותר שנמצאו במערות הן מימי הביניים.¹¹ רוב התעודות שהתגלו במערות ואדי מורבעאת הן מהתקופה הרומית הקדומה, והן הובאו למערות במהלך מרידות היהודים ברומאים. חמש תעודות הובאו למערות ואדי מורבעאת בידי פליטים שברחו למדבר בסופו של מרד החורבן,¹² אולם רוב התעודות הובאו למערות בשנת 135 לסה"ג, כלומר בסופו של מרד בר כוכבא. מבין תעודות אלו יש חשיבות מיוחדת לתעודה כלכלית הנפתחת במילים: 'בעשרין לשבט שנת שתיים לגאלת ישראל על ידי שמעון בן כוסבא נסיא ישראל במחנה שיושב בהרדיס' (Mur 24), ולקבוצה של שבעה מכתבים שנכתבו בעת מרד בר כוכבא – שניים מהם נשלחו ממפקדתו של שמעון בן כוסבא לישוע בן גלגולה, אשר שימש מפקדה של הרודיון (Mur 43–44).¹³

שעה שדהו ואנשיו חפרו במערות ואדי מורבעאת, חיפשו ברווים מגילות נוספות באזור קומראן, ומצאו מדרום למערה שנמצאו בה המגילות הראשונות מערה נוספת, מערה 2.¹⁴ בעקבות גילוייה של המערה החדשה ערכו דהיו ואנשיו במרס 1952 סקר מערות באזור קומראן. ב־24 במרס הם מצאו במערה שמוספרה מערה 3 את מגילת הנחושת וקטעים מארבע־עשרה מגילות נוספות.¹⁵ דהיו ואנשיו חזרו למזרח ירושלים לאחר שעלה בידם למצוא לראשונה מגילה שלמה וכן קטעי מגילות באתרם. באוגוסט 1952 מצאו ברווים ממערב לחורבת קומראן את מערה 6. מערה זו היא כוך טבעי בסלע הגיר, קרוב מאוד לקו התפר שבין סלעי הגיר למדרגת החוואר.¹⁶ בשל הקרבה בין מערה 6

10 במרס 1955 התגלתה מערה חמישית, בגדה הדרומית של ואדי מורבעאת, ונמצאו בה קטעים גדולים של מגילה עברית שהכילה את ספר תרי"עשר. ראו: שם, עמ' 50, 181–205.

11 התעודה מימי הבית הראשון היא פלימפסטט, כלומר פפירוס שהשתמשו בו פעמיים; תחילה נכתבה עליו איגרת, ולאחר מכן הוטבל הפפירוס במים ויובש, ונכתבה עליו רשימת שמות ולצדם כמות של סאים. ראו: שם, עמ' 93–100.

12 על התעודות שהובאו לוואדי מורבעאת בסופו של מרד החורבן ראו: H. Eshel, 'Documents of the First Jewish Revolt: from the Judean Desert', A.M. Berlin & J.A. Overman (eds.), *The First Jewish Revolt: Archaeology, History and Ideology*, London & New York 2002, pp. 157–163

13 על תעודה 24 ראו: בנאה, מיליק ודהיו (לעיל, הערה 9), עמ' 122–134; ועל המכתבים שסומנו כתעודות 42–48 ראו: שם, עמ' 155–168.

14 במערה 2 נמצאו קטעים משלושים ושלוש מגילות, החשובים שבהם הם הקטעים מספר בן סירא. ראו: M. Baillet, 'Grotte 2', idem, J.T. Milik & R. de Vaux, *Les 'Petites Grottes' de Qumrân* (DJD, 3), Oxford 1962, pp. 48–93

15 על הקטעים מארבע־עשרה המגילות, הכתובות על קלף ופפירוס, שנמצאו במערה 3, ראו: שם, עמ' 94–104. לפרסום הרשמי של מגילת הנחושת ראו: שם, עמ' 201–317; על מגילה זו ראו גם: J.M. Allegro, *The Treasure of the Copper Scroll*, London 1960; J.K. Lefkovits, *The Copper Scroll*; ב"צ לוריא, מגילת הנחושת ממדבר יהודה, ירושלים תשכ"ד; J.K. Lefkovits, *The Copper Scroll* (STDJ, 25), Leiden, Boston & Köln 2000; G.J. Brooke & P.R. Davies (eds.), *Copper Scroll Studies* (Journal for the Study of Pseudepigrapha, Supplement Series, 40), Sheffield 2002; D. Brizemeure et al., *Le Rouleau de caivre de la grotte 3 du Qumran* (STJD, 55), Leiden & Boston 2006

16 המערות מוספרו לא על פי תאריך גיליון על ידי הברווים, אלא על פי הסדר שבו נודעו לחוקרים. מכיוון שרק לאחר שסיים את החפירה במערה 5 הביאו הברווים את דהיו למערה שמצאו לפני שנכנסו למערה 4, סומנה המערה כמערה 6.

למדרגת החוואר, ובשל עדותו של אחד הברווים שחוגלה נמלטה למערה במדרגת החוואר, החליטו בדרוים לבדוק אם יש בחוואר מערות שיש בהן מגילות.¹⁷ בשבוע האחרון של חודש אוגוסט 1952 נכנסו בדרוים למערה מלאכותית שנחצבה בימי הבית השני, והידועה כיום כמערה a4, ומצאו בה אלפי קטעי מגילות. הם החלו לסנן את העפר שהיה במערה וכן במערה סמוכה, שמוספרה b4, על מנת למצוא את קטעי המגילות.¹⁸ לאחר שבמשך כחודש גילו יותר מ-15,000 קטעים, פרץ סכסוך בין הברווים שעבדו במערה, וברווים שמנעו מהם להמשיך במלאכה הביאו את דה-יו למקום. הדבר היה ב-22 בספטמבר 1952, ובשמונה ימי חפירה, עד 29 בספטמבר, מצא דה-יו במערה a4 את 1,000 הקטעים האחרונים שנותרו בה.¹⁹ בסך הכול נמצאו במערה 4 למעלה מ-16,000 קטעים מכ-600 מגילות. דה-יו שיער שחייל רומאי נכנס למערה זו בחורף שנת 68 לסה"נ, כאשר כבש הלגיון העשירי את קומראן, וחתך את המגילות במכות חרב.²⁰ בעת החפירות בשתי המערות שסומנו כמערה 4 גילה דה-יו מצפון למערה a4 מערה נוספת, מערה 5, ונמצאו בה קטעים מעשרים וחמש מגילות.²¹ רק לאחר שסיים דה-יו את החפירות במערות 4 ו-5 הביאו אותו בדרוים למערה 6, שבה מצאו קטעים משלושים ואחת מגילות, שרובם נכתבו על פפירוסים.²²

בעקבות גילוי הקטעים הרבים במערה 4, הוקמה ועדה בין-לאומית של חוקרים שתפקידם היה לגייס את הכסף לרכישת המגילות, לנקות את הקטעים, לצרף אותם זה לזה ולפרסמם.²³ מכיוון שברווים החזיקו ביותר מ-15,000 קטעי מגילות ממערה 4, התחיל תהליך ארוך ומייגע של רכישת הקטעים מידיהם.²⁴ הסוחר שתיווך בין הברווים לבין אוצרי 'מוזאון רוקפלר' היה חליל אסקנדר

17 לפרטים חשובים על גילויה של מערה 4 ראו: J.T. Milik, *Ten Years of Discovery in the Wilderness of Judea*, London 1959, pp. 16-17

18 למען הריק יש לציין שכאשר מדברים על מערה 4 הכוונה למעשה לשתי מערות סמוכות. המערה הגדולה יותר היא המערה המזרחית והיא סומנה על ידי דה-יו כמערה a4. המערה המערבית סומנה כמערה b4. מכיון שאין לדעת אילו קטעים נמצאו במערה המזרחית ואילו במערה המערבית, ולא ברור כמה קטעים נמצאו במערה b4, סומנו שתי המערות כמערה 4.

19 על החפירות הארכאולוגיות במערות 4a ו-4b ראו: R. de Vaux, 'Archéologie', idem & J.T. Milik, *Qumrân Grotte 4*, I-II (DJD, 6), Oxford 1977, pp. 3-22

20 הצערה זו מסבירה מדוע יש חתכים ישרים בחלק גדול מהקטעים שנמצאו במערה 4. על קריעת מגילות על ידי חיילים רומאים על מנת לפגוע ביהודים ראו את תיאורו של יוסף בן מתתיהו בקדמוניות היהודים כ, ה, ג, 115 (תרגום שליט, עמ' 361).

21 על הקטעים שנמצאו במערה 5 ראו: J.T. Milik, 'Texte de la grotte 5Q', באיה, מיליק ודה-יו (לעיל, הערה 14), עמ' 197-167.

22 על הקטעים שנמצאו במערה 6 ראו: M. Baillet, 'Grotte 6', שם, עמ' 105-141.

23 על הוועדה הבין-לאומית ראו את סיכומו של טוב, הטקסטים (לעיל, הערה 1), עמ' 1-25.

24 רוב הקטעים ממערה 4 נרכשו על ידי ממלכת ירדן, תמורת 15,000 דינר (42,000 דולר), בתחילת 1953. מאוחר יותר נרכשו קטעים נוספים בעזרת כספים שהגיעו מאוניברסיטת מק'גיל במונטריאול, מאוניברסיטת מנצ'סטר באנגליה, מאוניברסיטת היידלברג בגרמניה, מספריית הוויטקן, מהסמינר התאולוגי של שם מק'קורמיק בשיקגו, מבית הספר הצרפתי לארכאולוגיה בירושלים ומאוניברסיטת אוקספורד באנגליה. כמו כן התקבלה תרומה מכנסיית 'כל הנשמות' בניו-יורק. ראו: W.W. Fields, 'Discovery and Purchase', L.H. Schiffman & J.C. VanderKam (eds.), *Encyclopedia of the Dead Sea Scrolls*, I, Oxford 2000, pp. 208-212; עם גילוי מערה 4 הבטיחו הירדנים שהמוסדות שיתרמו כסף לרכישת הקטעים יקבלו את הקטעים שיירכשו בכספם, לאחר שיסתיים תהליך הפרסום של הקטעים ממערה 4. אך בסוף יולי 1960 החליטה ממשלת ירדן שלא לעמוד בהבטחה זו, כלומר לא לאפשר להוציא את הקטעים ממוזאון רוקפלר, ולהחזיר את הכסף למוסדות שתרמו לקניית הקטעים. לעדות מעניינת שלפיה בשנת 1961 עדיין היו בידי

שהין, שבעקבות גילוי המגילות הראשונות בשנת 1947 סגר את הסנדלרייה שהייתה בבעלותו והיה לסוחר עתיקות, ובמרוצת השנים פתח שתי חנויות לממכר עתיקות בבית-לחם וחנות נוספת במזרח ירושלים.²⁵ את הקטעים הראשונים ממערה a4 רכשו אוצרי 'מוזאון רוקפלר' ב-13 בספטמבר 1952, כלומר עוד לפני שהחלה החפירה המדעית במערה.²⁶ רוב הקטעים שנמצאו במערה a4 נקנו במהלך שלוש השנים הראשונות שלאחר גילוי המערה, אך את הקטעים האחרונים ממערה זו רכשו אוצרי המוזאון רק ביולי 1958.²⁷

ביולי 1952 מצאו בדווים בח'רבת מירד, במקום שבו עמד בימי הבית השני המבצר הורקניה, פפירוסים מן הספרייה של מנזר קסטליון (Kastellion), שנבנה על חורבות המבצר מימי הבית השני, ושהתקיים במקום מסוף המאה החמישית ועד המאה הארבע-עשרה. בעקבות גילוי הפפירוסים בהורקניה יצאה באביב 1953 משלחת בלגית מאוניברסיטת לובן (Louvain) לחפש באתר קטעים כתובים נוספים. בסך הכול מצאו הדווים והארכאולוגים במנזר כ-180 חלקי תעודות כתובות על פפירוסים: כ-100 קטעים בערבית (אחד מהם הוא עותק קרום מאוד של הקראן), שישים ושמונה קטעי תעודות ביוונית (לפי שעה פורסמו רק חמישה קטעים מתוכם) וכעשרה חיבורים בארמית נוצרית ארץ-ישראלית. רוב הקטעים הללו שמורים באוניברסיטת לובן בבלגיה, ומיעוטם הועברו ל'מוזאון רוקפלר'.²⁸

באוגוסט 1952 וביולי 1953 רכשו אוצרי 'מוזאון רוקפלר' משהין קבוצה חשובה של קטעי מגילות ושל תעודות כלכליות מתקופת מרד בר כוכבא. הדווים שהחזיקו במסמכים העידו שהם התגלו בנחל צאלים, כלומר הם נמצאו במערות שהיו בשטח מדינת ישראל (ולפיכך הדווים לא עברו על חוק העתיקות הירדני כאשר חפרו במערות אלו).²⁹ בשנים 1948-1967 היה בשליטת מדינת ישראל רק חלקו הדרומי של מדבר יהודה – אזור בצורת משולש שקודקודו סרום, ערד ועין-גדי. קו שביתת

דווים שישבו סמוך למנזר מרסבא שבנחל קדרון קטעים של מגילות, ראו: J.M. Allegro, *Search in the Desert*, London 1965, p. 109

25 לפרטים ביוגרפיים על שהין ראו: J. Briand, 'Shahin, Khalil Iskander (Kando)', L.H. Schiffman & J.C. VanderKam (eds.), *Encyclopedia of the Dead Sea Scrolls*, II, Oxford 2000, pp. 869-870

26 על הקטעים הראשונים ממערה 4 אשר נרכשו מידי הדווים ראו: מיליק (לעיל, הערה 17), עמ' 17.

27 S.A. Reed, 'Survey of the Dead Sea Scrolls Fragments and Photographs at the Rockefeller Museum', BA, 54 (1991), p. 46

28 על הממצאים הארכאולוגיים שהתגלו בח'רבת מירד ראו: J. Patrick, 'Mird, Khirbet', שיפמן וונדרקם (לעיל, הערה 24), עמ' 563-566; טוב, הטקסטים (לעיל, הערה 1), עמ' 92-97; לרשימת קטעי הפפירוסים מח'רבת מירד השמורים בבלגיה וב'מוזאון רוקפלר' ראו: S.A. Reed, *The Dead Sea Scrolls Catalogue*, Atlanta 1994, pp. 217-225. ככל שידוע לי, רק טקסט אחד מח'רבת מירד שמור בידיים פרטיות. זהו אוונגליון חיצוני המתאר אירועים שקרו למשפחתו של ישו, והוא כתוב בארמית נוצרית. על קטע זה נכתב ספר סנסציוני: M. Baiget, *The Jesus Papers*, San Francisco 2006. דומה שהקשר בין הטקסט שהשתמר בקטע הנדון לבין מה שתואר בספר רופף מאוד.

29 לפרסומן של התעודות הארמיות מ'אוסף נחל צאלים' ראו: ע' ירדני, תעודות נחל צאלים, באר-שבע וירושלים תשנ"ה. לפרסום המלא של רוב התעודות, כולל התעודות היווניות, שב'אוסף נחל צאלים' ראו: H.M. Cotton & A. Yardeni, *Aramaic, Hebrew, and Greek Documentary Texts from Nahal Hever and Other Sites, with an Appendix Containing Alleged Qumran Texts (The Seiyál Collection II)* (DJD, 27), Oxford 1997; על רכישתם של הקטעים שנכללו ב'אוסף נחל צאלים' ראו: שם, עמ' 1-4; וכן: ח' אשל, 'תולדות המחקר וסקירת הממצא ממערות המפלט במדבר יהודה', אשל ועמית (לעיל, הערה 3), עמ' 52-62.

הנשק, ששימש כגבול, חצה את הנחלים שמדרום לעין-גדי, החלק המערבי של נחלים אלו היה בשטח ממלכת ירדן, וחלקם המזרחי היה בשליטת מדינת ישראל. קו שבינת הנשק סומן כך שנחל צאלים, המתחתר בין אזור ערד לאזור שמצפון למצדה, היה כולו בשטח ישראל, ואילו נחל דוד, שנשפך לעין-גדי, היה כמעט כולו בשטח ממלכת ירדן, להוציא קצהו המזרחי. אילו היו הברווים מספרים שהתעודות נמצאו בנחל חבר, היה עליהם להקפיד לציין שמדובר במערות בחלקו המזרחי של נחל חבר, שהיה אז בשליטת מדינת ישראל. היום ברור שרוב התעודות השייכות ל'אוסף נחל צאלים' נמצאו למעשה במערות נחל חבר. יחד עם הקטעים שהברווים טענו שנמצאו בנחל צאלים, נרכשו ארבעה קטעי מגילה שכללו חלקים מספר בראשית ותעודה שנכתבה בו' באדר שנת שלוש לשמעון בן כוסבא, והברווים העידו שכל אלה התגלו בנחל דוד.³⁰

בעונת החפירות שהתנהלה בפברואר ובמרס 1955 בחורבת קומראן גילו החופרים ארבע מערות מלאכותיות במדרגת החוואר. דומה שמערות אלו שימשו כמערות מגורים. בשלוש מערות שמדרום לאתר נמצאו קטעי מגילות: במערה 7 נמצאו שמונה עשר קטעים קטנים שנכתבו ביוונית, לפיכך מקובל על רוב החוקרים שהאדם שהתגורר במערה זו לא ידע עברית וארמית;³¹ במערה סמוכה, מערה 8, נמצאו קטעים ממזווה, מתפילין של ראש ומשלוש מגילות עבריות (ספר בראשית, ספר תהלים ותפילה נגד שדים); במערה 9 נמצא קטע בודד שניתן היה לקרוא בו שש אותיות.³² במערה 10, הנמצאת ממערב לאתר, מעל מערה 4, לא נמצאו קטעי מגילות אך נמצא בה אוסטרקון הנושא את האותיות יו"ד ושי"ן.

במרס 1955 יצאו מיכאל אבייונה וחבריו לסקר ארכאולוגי במצדה. במהלך הסקר הם הוכיחו שארמון המלך שתיאר יוסף בן מתתיהו בחיבור 'מלחמת היהודים ברומאים' נבנה בחלקו הצפוני של המבצר. הם גם מצאו במצדה קטע פפירוס הכתוב עברית או ארמית, אוסטרקון שנזכר בו 'חנני בר שמעון' וחרוטת יוונית.³³

בינואר או בפברואר 1956 הבחינו בדרוים בעטלף שעף מתוך מערה החסומה בסלע גדול, מדרום למערה 3 בקומראן. הם הזיזו את הסלע ונכנסו למערה טבעית גדולה שהתפתחה בסלע הגיר. מתברר שהסלע הועמד במקום במכוון על מנת לחסום את המערה. במערה זו, מערה 11, הם מצאו קטעים של ארבע מגילות במצב טוב יחסית, כלומר מגילות שמצב השתמרותן דומה למצבן של שבע המגילות שנמצאו במערה 1, וקטעים מעשרים ושבע מגילות נוספות. החוקרים הגיעו למערה בעקבות הברווים ופרו בה באמצע פברואר 1956.³⁴ לאחר גילוי מערה 11 שוב החזיקו בדרוים במגילות שלמות באופן

30 יש לשער שקטעים אלו התגלו במערת הברכה. ראו עליהם: C. Murphy, '1. SdeirGenesis', J. Charlesworth et al., *Miscellaneous Texts from the Judaean Desert* (DJD, 38), Oxford, 2000, pp. 117-124; Y. Baruchi & H. Eshel, 'Another Fragment of Sdeir Genesis', *JJS*, 57 (2006), pp. 136-138

31 על הקטעים שנמצאו במערה 7 ראו: M. Baillet, 'Grotte 7', *JJS*, 57 (2006), pp. 146-147. במערה 7 נמצאו ראיות שהמערה התמוטטה שעה שסלע החוואר שבו נחצבה היה רטוב בעקבות גשם, שכן נמצאו בה שני גושי חוואר שמופיעות עליהם בכתב ראי אותיות יווניות שנכתבו על פפירוסים.

32 על הקטעים הכתובים שנמצאו במערות 8 ו-9 ראו: באיה, (שם), עמ' 147-163.

33 מ' אבייונה ואחרים, 'הסקר הארכאולוגי של מצדה', ידיעות, כא (תשי"ז), עמ' 9-71.

34 לסיכום חשוב של עשר השנים הראשונות של התגליות במדבר יהודה ראו: מיליק (לעיל, הערה 17).

יחסי ובקטעים רבים, והפעם החליטו הירדנים שהם ינהלו משא ומתן עם שהין וירכשו את המגילות, אך החוקרים שירצו לפרסם את המגילות יצטרכו לגייס את הכסף ולהחזירו לממשלת ירדן. המגילות השלמות יחסית שנמצאו במערה 11 הן: (א) מגילת המזמורים – במגילה זו, שאורכה 3.89 מ', עשרים ושמונה טורים, ובהם שלושים ושישה מזמורים מהשליש האחרון של ספר תהלים ושמונה מזמורים שאינם בנוסח המסורה. המגילה פורסמה על ידי ג'יימס סנדרס.³⁵ (ב) מגילה שמועתק בה תרגום ארמי של ספר איוב – ממגילה זו נותרו שלושים ושמונה טורים, אך מעשרים ושמונה מתוכם שרד רק קטע בצורת עיגול ממרכז הטור, וקטעים אלה אינם מתחברים זה לזה; שמונה הטורים האחרונים במגילה שרדו ברצף, ואורכם 1.10 מ'. המגילה פורסמה לראשונה בידי שני חוקרים הולנדים, יוהנס ואן דר פלוך ואדם ואן דר ואודה.³⁶ מאז זכתה למהדורה שנייה, מאת מיכאל סוקולוף,³⁷ ופורסמה בשלישית בסדרת הפרסומים הרשמית של מגילות מדבר יהודה.³⁸ (ג) מגילת ספר ויקרא בכתב עברי עתיק – ממגילה זו, שאורכה כמטר, נותרו שישה טורים ועשרה קטעים, משישה-עשר פרקים בספר ויקרא. המגילה פורסמה בידי דיוויד נואל פרידמן וקנת אלן מתיו.³⁹ (ד) מגילת המקדש.

החל משנת 1960 היה לידין קשר עם כוהן דת פרוטסנטי בשם ג'וזף (ג'ו) יוריג (Uhrig) מוורג'יניה. יוריג תיווך בין ידין לסוחר העתיקות שהין, ויוריג ושהין הציעו לידין לקנות את המגילה הידועה כיום בשם מגילת המקדש.⁴⁰ בדצמבר 1961 שילם ידין ליוריג 10,000 דולר מקדמה עבור המגילה. אלא שבסופו של דבר לא קיבל ידין את המגילה, והמקדמה ששילם ליוריג לא הוחזרה לו. ב-8 ביוני 1967, בעיצומה של מלחמת ששת הימים, הוצאה המגילה מתוך סליק שנחפר מתחת לרצפת ביתו של שהין בבית-לחם והובאה לידין, ששימש אז יועץ צבאי לראש הממשלה, ועוד באותו יום צולמה. במהלך אחת-עשרה השנים שבהן הוחבאה המגילה בבית-לחם נגרם לה נזק רב יותר מאשר ב-1,900 השנים שבהן הייתה טמונה במערה 11, וכל חלקה העליון נרקב. לאחר משא ומתן אשר נמשך כמעט שנה רכשה מדינת ישראל את המגילה.⁴¹

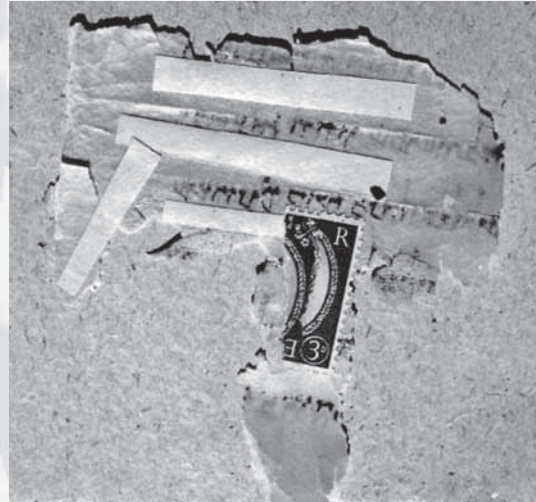
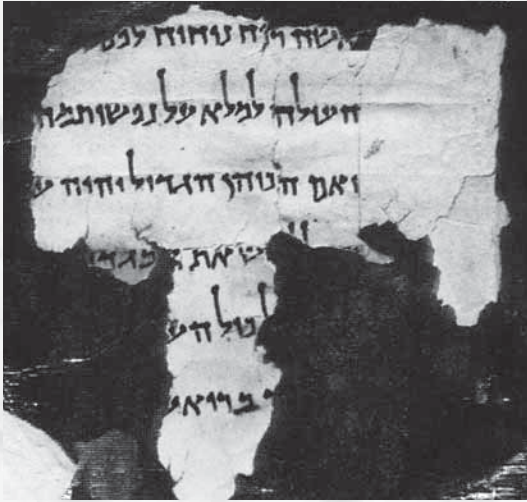
35 את הכסף לקניית מגילת המזמורים תרמה אליזבת בכטאל מקליפורניה, והיא שהחליטה שהמגילה תפורסם על ידי סנדרס. ראו: J.A. Sanders, *The Psalms Scroll of Qumrân Cave 11 (11QPs^d)* (DJD, 4), Oxford 1965; idem, *The Dead Sea Psalms Scroll*, Ithaca 1967

36 כל הקטעים הקטנים שהתגלו במערה 11 והקטעים של התרגום הארמי של ספר איוב נקנו בשנת 1961 ב-10,000 דינר (הדינר הירדני היה שווה אז בערכו ללי"ט), שתרמה האקדמיה המלכותית ההולנדית למדעים. לפרסום הראשון של התרגום הארמי של ספר איוב ראו: J.P.M. van der Ploeg & A.S. van der Woude, *Le Targum de Job de la grotte XI de Qumran*, Leiden 1971

37 M. Sokoloff, *The Targum of Job from Qumran Cave XI*, Ramat Gan 1974
38 לפרסום הרשמי של קטעי המגילות ממערה 11 שלא השתמרו היטב ושל מגילת התרגום הארמי לספר איוב ראו: F. García Martínez, E.J.C. Tigchelaar & A.S. van der Woude, *Qumran Cave 11, II: 11Q2-18, 11Q20-30* (DJD, 23), Oxford 1998

39 D.N. Freedman & K.A. Mathews, *The Paleo-Leviticus Scroll*, Winona Lake 1985
40 רוב הפרטים על משא ומתן זה מופיעים בספר הפופולרי של י' ידין, מגילת המקדש, תל-אביב תש"ן, עמ' 8-24; לתיאור שנכתב מנקודת מבט שונה ראו: H. Shanks, 'Intrigue and the Scroll', idem (ed.), *Understanding the Dead Sea Scrolls*, New York 1992, pp. 116-125

41 מדינת ישראל שילמה לשהין 105,000 דולר עבור המגילה. מאוחר יותר, בעקבות השתדלותו של משה דיין, קיבל שהין 20,000 דולר נוספים. קרן וולפסון החזירה למדינת ישראל 75,000 דולר מהסכום ששולם עבור רכישת המגילה. ראו: ידין (שם), עמ' 8-39.

מגילת המקדש

למעלה: שני צדיו של קטע שהודבק על ידי שהין באמצעות בול דואר למטה: המגילה כפי שנמצאה לאחר אחסונה בסליק בבית שהין. ניתן לראות שחלקה העליון של המגילה נרקב, ככל הנראה עקב חדירת מי שטיפת הרצפה בביתו

חצי שנה לאחר מלחמת ששת הימים רכש ידין עבור 'היכל הספר' קציעה (בית) של תפילין של ראש שהתגלתה בקומראן. חשיבותה של קציעה זו בעובדה שנתרו בה שלוש יריעות מקוריות. מכיוון שלא ידוע באיזו מערה נמצאה קציעה זו, היא סומנה XQPhyl 1-4.⁴²

לאחר גילוי מערה 11, בינואר או בפברואר 1956, לא נמצאו מגילות נוספות במערות הסמוכות לחורבת קומראן, ולפיכך חזרו בדווים לחפש מגילות ותעודות כלכליות במערות בחלקו הדרומי של מדבר יהודה, בשטח שהיה בתחום מדינת ישראל. בשנת 1959 הגיעו אל חוקרים ישראלים ידיעות על תעודות נוספות שגילו בדווים בנחל צאלים. בשבוע האחרון של ינואר 1960 ערך יוחנן אהרוני סקר ארכאולוגי בנחל צאלים, ומצא בשלוש מערות שרידים מתקופת מרד בר כוכבא. באחת המערות מצא שתי יריעות של תפילין של ראש וקטע קטן של מגילה, ובמערה אחרת מצא קבוצת חצים.⁴³ לאור גילויים חשובים אלו הוחלט לערוך את 'מבצע מדבר יהודה' – סקר שיטתי במערות שהיו בשטח מדינת ישראל. המבצע התקיים במהלך שבועיים בסוף מרס ובתחילת אפריל 1960, והשתתפו בו ארבע משלחות, בראשותם של נחמן אביגד, יוחנן אהרוני, פסח בר-אדון וידין. המשלחת בראשותו של אביגד סקרה תחילה את

קציעת התפילין של ראש שרכש ידין. היריעה השמאלית אינה יריעה מקורית של תפילין אלו. היא הוכנסה לקציעה, ככל הנראה בידי שהין, לאחר שהיריעה המקורית התפוררה

הגדה הדרומית של נחל צאלים ולאחר מכן עברה לחלקו המזרחי של נחל דוד; המשלחת של אהרוני המשיכה לסקור את הגדה הצפונית של נחל צאלים ואת נחל הרדוף; המשלחת של בר-אדון סקרה את נחל משמר; ואילו משלחתו של ידין בדקה את נחל ערוגות ואת הגדה הצפונית של נחל חבר.⁴⁴ התגליות החשובות ביותר נמצאו במבצע זה במערה גדולה בגדה הצפונית של נחל חבר – משלחתו של ידין מצאה שם קטע קטן ממגילת ספר תהלים (תריסר קטעים נוספים השייכים לאותה מגילה נמצאו על ידי בדווים ונשמרו ב'אוסף נחל צאלים'),⁴⁵ וחמישה-עשר מכתבים שנשלחו ממפקדתו של שמעון בן כוסיבא אל שלושת מפקדי עין-גדי; מכתב אחד נכתב על לוחות עץ ושאר המכתבים נכתבו

42 י' ידין, 'תפילין של ראש מקומראן (XQPhyl 1-4)', ארץ-ישראל, ט (תשכ"ט), עמ' 60-85. הקציעה נרכשה בסוף ינואר 1968. היריעה הרביעית שהייתה בתוך הקציעה אינה מקורית, כי אם יריעה שהוכנסה לקציעה על ידי שהין, לאחר שהיריעה המקורית התפוררה.

43 על תגליותיו של אהרוני בסקר המקדים בתחילת 1960 ראו: י' אהרוני וב' רותנברג, בעקבות מלכים ומורדים במדבר יהודה⁴, תל-אביב תשכ"ו, עמ' 175-184.

44 י' אבירם, 'מבצע מדבר יהודה', ידיעות, כה (תשכ"ו), עמ' 5-12.

45 אין ספק שמגילה זו מקורה במערת האיגרות אף שהבדווים העידו כי מצאו אותה בנחל צאלים. לפרסומם של הקטעים של מגילת ספר תהלים שנמצאה במערת האיגרות ראו: P. Flint, '1b. 5/6HevPsalms', צ'רלסוורת ואחרים (לעיל), הערה (30), עמ' 141-166.

על פפירוסים.⁴⁶ בעקבות תגלית זו נקראה המערה בגדה הצפונית של נחל חבר מערת האיגרות. תעודה יוונית קרועה התגלתה במערת סירים (ששנה מאוחר יותר קיבלה את השם מערת המטמון) בנחל משמר.⁴⁷

במרס 1961, נערך השלב השני של 'מבצע מדבר יהודה'. אביגד המשיך בעבודתו בנחל דוד, ובראדון וידין עבדו באותן מערות שבהן חפרו בעונה הראשונה – בראדון בנחל משמר וידין במערת האיגרות.⁴⁸ במערה בנחל משמר גילה בראדון מטמון שכלל 429 כלים מהתקופה הכלקוליתית.⁴⁹ ואילו במערת האיגרות התגלו הארכיון של בבתא בת שמעון, שכלל שלושים וחמש תעודות בנבטית, בארמית וביוונית שנכתבו על פפירוסים, ושתוארכו לשנים 93 עד 132 לסה"נ,⁵⁰ וארכיון קטן של חקלאי מעין-גדי, אלעזר בן שמואל, אשר כלל שש תעודות ארמיות ועבריות, שנכתבו במהלך מרד בר כוכבא.⁵¹ מלבד שני הארכיונים הללו נמצא במערת האיגרות שטר הנישואין של שלום קומאיסה בת לוי, ששאר תעודותיה נמצאו על ידי ברויים ונשמרו ב'אוסף נחל צאלים'.⁵² סמוך לפתח המערה נמצאו קטע קטן ממגילה של ספר במדבר⁵³ וקטעים מתעודה נבטית שפרסם האב ז'אן סטרקי, ושנשמרה ב'אוסף נחל צאלים'.⁵⁴ לאור תגליות אלו אין ספק שרוב התעודות שנשמרו ב'אוסף נחל צאלים' נמצאו במערת האיגרות בנחל חבר.

46 על הממצאים הכתובים שנמצאו במערת האיגרות בשנת 1960 ראו: 'ידין, 'מחנה ד', ידיעות, כה (תשכ"א), עמ' 53-64; הנ"ל, החיפושים אחר בר כוכבא, תל-אביב תשל"א, עמ' 112-134; לפרסומן הרשמי של האיגרות ראו: Y. Yadin, J.C. Greenfield, A. Yardeni & B.A. Levine, *The Documents from the Bar Kokhba Period in the Cave of Letters*, Jerusalem 2002, pp. 278-366

47 על תעודה זו ראו: ב' ליפשיץ, 'תעודות היווניות מנחל צאלים ונחל משמר', ידיעות, כה (תשכ"ו), עמ' 71-73; H.M. Cotton, '2. 1Mish papList of Names and Account gr' צ'רלסוורת ואחרים (לעיל, הערה 30), עמ' 203-204.

48 'אבירים, 'מבצע מדבר יהודה (שלב ב'), ידיעות, כו (תשכ"ב), עמ' 139-142.

49 פ' בראדון, 'מחנה ג – מערת המטמון', ידיעות, כו (תשכ"ב), עמ' 194-203; הנ"ל, מערת המטמון, ירושלים תשל"ב.

50 על הארכיון של בבתא ראו: 'ידין, 'מחנה ד – מערת האיגרות', ידיעות, כו (תשכ"ב), עמ' 211-224; 'י פולוצקי, 'תעודות היווניות ממערת האיגרות', שם, עמ' 237-241; ידין, החיפושים (לעיל, הערה 46), עמ' 222-252; לפרסומן של התעודות היווניות מהארכיון של בבתא ראו: N. Lewis, *The Documents from the Bar Kokhba Period in the Cave of Letters: Greek Papyri*, Jerusalem 1989 (לעיל, הערה 46), עמ' 73-141, 170-276.

51 על הארכיון של אלעזר בן שמואל ראו: ידין (שם), עמ' 225-235; הנ"ל, החיפושים (לעיל, הערה 46), עמ' 172-181. הארכיון פורסם בשלמותו אצל ידין, גרינפילד, ירדני ולוין (שם), עמ' 39-70, 142-168.

52 שטר הנישואין של שלום בת לוי נמצא על ידי משלחתו של ידין במעבר שבין האולם הפנימי, אולם ג, לאולם ב במערת האיגרות. ראו: ידין (לעיל, הערה 50), עמ' 207, לפיכך הוא סומן כפפירוס ידין 37. אין ספק שהארכיון של שלום בת לוי, כמו אלו של יונתן בן בעין, של בבתא בת שמעון ושל אלעזר בן שמואל, הוחבא באולם הפנימי של מערת האיגרות, ושם גילו אותו הברוים, אך הם איבדו את שטר הנישואין כאשר זחלו החוצה מאולם ג. כאשר התברר ששטר נישואין זה שייך לארכיון של שלום קומאיסה בת לוי, שתעודותיה נכללו ב'אוסף נחל צאלים', הוא סומן גם כפפירוס נחל צאלים 65. התעודה פורסמה על ידי לואיס (לעיל, הערה 50), עמ' 130-133; ומאוחר יותר על ידי וירדני (לעיל, הערה 29), עמ' 224-237; על הארכיון של שלום בת לוי ראו: H.M. Cotton, 'The Archive of Salome Komaise Daughter of Levi, Another Archive from the Cave of Letters', *ZPE*, 105 (1995), pp. 171-208; H. Eshel, 'Another Document from the Archive of Salome Komaise Daughter of Levi', *SCI*, 21 (2002), pp. 169-171

53 קטע זה נמצא ליד הכניסה המזרחית של מערת האיגרות. ראו: ידין (לעיל, הערה 50), עמ' 205. הברוים איבדו קטע קטן זה בכניסה למערה. שלושה קטעים נוספים של מגילה זו הגיעו ל'אוסף נחל צאלים' ונשמרו ב'מזואון רוקפלר'. ראו: P. Flint, '1a. 5/6Hev Numbers', צ'רלסוורת ואחרים (לעיל, הערה 30), עמ' 137-140.

54 A. Yardeni, 'The Un Contrat nabatéen sur papyrus', *RB*, 61 (1954), pp. 161-181; j. Starcky, 'Decipherment and Restoration of Legal Texts from The Judaean Desert: A Reexamination of Papyrus Starcky (P. Yadin 36)', *SCI*, 20 (2001), pp. 121-137

משלחתו של אהרונן חפרה בשלב השני של 'מבצע מדבר יהודה' במערת האימה, הנמצאת בגדה הדרומית של נחל חבר, מול מערת האיגרות.⁵⁵ במערה זו התגלו תשעה קטעים קטנים של מגילה שהועתק בה תרגום יווני של ספר תרי"ע-עשר, שלושה קטעי מגילה ובה תפילה בעברית, קטע פפירוס שהועתק בו טקסט ביוונית, וארבעה אוסטרקונים שהונחו ליד אנשים שנקברו במערה.⁵⁶ קטעים רבים של מגילת תרי"ע-עשר ביוונית נשמרו ב'אוסף נחל צאלים',⁵⁷ ומכאן שחלק מהתעודות שנכללו ב'אוסף נחל צאלים' נמצאו במערת האימה בנחל חבר.⁵⁸

לאחר שני השלבים של 'מבצע מדבר יהודה' הגיעו הכדורים למסקנה שאין טעם להמשיך לחפש מגילות ותעודות בחלקו הדרומי של מדבר יהודה, והחלו לסרוק מערות מצפון ליריחו. באפריל 1962 הגיעו ל'מוזאון רוקפלר' דרך שהין פפירוסים ממערה בוואדי דליה שתוארכו למאה הרביעית לפסה"נ. לאחר שחלקם נקנו על ידי בית הספר האמריקני לחקר המזרח, הביאו כדורים למערה בתחילת דצמבר 1962 את פול לאפ.⁵⁹ בית הספר האמריקני ניהל שתי עונות חפירה בשתי מערות שבוואדי דליה בראשותו של לאפ, העונה הראשונה בינואר 1963 והשנייה בפברואר 1964.⁶⁰ במערה המזרחית נמצאו שלדים של כ-300 מתושבי העיר שומרון שנמלטו למדבר מפני חילותיו של אלכסנדר מוקדון, קטעים משמונה-עשרה תעודות כלכליות שאפשר לעמוד פחות או יותר על תוכן, וקרעים קטנים מעשרים תעודות כלכליות נוספות.⁶¹ כמו כן נמצאו במערה 128 בולות שחתמו את התעודות.⁶² כל התעודות שהתגלו בוואדי דליה הן מסמכים משפטיים בארמית: עשר תעודות הן שטרי מכר של עבדים (תעודות 1-9, 18); שתי תעודות מתארות עסקות שעבר ניתן בהן כעירבון כנגד הלוואה (תעודות 10, 12); אחת התעודות היא החלטה של בית דין בעניין בעלות על עבר (תעודה 11); תעודה

55 השם מערת האימה ניתן למערה מכיוון שנמצאו בה למעלה מארבעים שלדים של פליטים יהודים שברחו למערה בסופו של מרד בר כוכבא.

56 'אהרונן', 'מחנה ב' – מערת האימה', ידיעות, כו (תשכ"ב), עמ' 168-171. לפרסומם של התפילה והפפירוס היווני ראו: H.M. Cotton, '4. 8Hev; 170-167', עמ' 30, (לעיל, הערה 30), 'M. Morgenstern, '2. 8HevPrayer', papUnidentified Text gr, שם, עמ' 171-172; 'א' קימרון, "להתקנת המהדורות של מגילות מדבר יהודה (2): ברכות", מגילות, ד (תשס"ו), עמ' 195-200.

57 לפרסום הרשמי של מגילת תרי"ע-עשר ביוונית ממערת האימה ראו: E. Tov, *The Greek Minor Prophets Scroll from Nahal Hever (8QHevXIIgr) (The Seiyál Collection I)* (DJD, 8), Oxford 1990

58 אף על פי כן אין לקבל את ההנחה שכל התעודות שנכללו ב'אוסף נחל צאלים' מקורן בנחל חבר. דומה שלפחות שתי תעודות שנכללו באוסף מקורן במערת סלע, שבחלקו העליון של נחל חבר. ראו: ד' עמית וח' אשל, 'מרד בר-כוכבא בדרום הר חברון', ארץ-ישראל, כה (תשנ"ו), עמ' 463-470. שתי תעודות נוספות מקורן ככל הנראה בוואדי זרקא, מעין בצד המזרחי של ים המלח. ראו: אשל (לעיל, הערה 29), עמ' 52-54. על האפשרות שתעודות נוספות שנכללו ב'אוסף נחל צאלים' לא נמצאו בנחל חבר ראו: שם, עמ' 61.

59 על גילוי הממצאים בוואדי דליה ראו: E.M. Cross, 'The Discovery of the Samaria Papyri', BA, 26 (1963), pp. 110-121. הממצאים האחרונים שמצאו הכדורים במערות ואדי דליה נרכשו באוגוסט 1963.

60 לדין וחשבון המדעי המלא על שתי עונות החפירה בוואדי דליה ראו: P.W. Lapp & N.L. Lapp (eds.), *Discoveries in the Wādi ed-Dāliyah* (AASOR, 41), Cambridge 1974

61 לתצלומים של כל התעודות והקטעים שנמצאו בוואדי דליה ופענוח ופירוש של אחת-עשרה התעודות השלמות יותר שנמצאו במערה ראו: D.M. Gropp, 'The Samaria Papyri from Wadi Daliyeh', idem, *Wadi Daliyeh, II: The Samaria Papyri from Wadi Daliyeh* (DJD, 28), Oxford 2001, pp. 3-116

62 לפרסומן של הבולות שנמצאו בוואדי דליה ראו: M.J.W. Leith, *Wadi Daliyeh Seal Impressions* (DJD, 24), Oxford 1997

נוספת מתעדת את שחרורו של עבד או את העובדה שהוא הפסיק לשמש כעירבון (תעודה 13); שלוש תעודות עוסקות במכירתם של נכסי דלא-ניידי: תעודה אחת מתעדת את מכירתה של נשכה, כלומר חדר במקדש (תעודה 14),⁶³ אחת היא שטר מכר של בית (תעודה 15), ואחת מתעדת מכירה של כרם (תעודה 16); כמו כן התגלו קבלה על החזר כספי הקשור להחזרת עירבון (תעודה 17) וקרע קטן מהצהרה משפטית שניתנה כשבועה (קטע 23). קטע 22, שהוא הקטע הקדום ביותר שהתגלה בוואדי דליה, מתוארך בין השנה השלושים לשנה השלושים ותשע של ארתחשסתא השני, כלומר בין 375 ל-365 לפסה"נ. תעודה 1, שהיא התעודה המאוחרת ביותר מוואדי דליה, נכתבה בשנת 335 לפסה"נ. כל התעודות שהתגלו בוואדי דליה נכתבו 'בעיר שומרון אשר במדינת שומרון'.⁶⁴

באוקטובר 1963 החלה החפירה המדעית במצדה והיא הסתיימה באפריל 1965.⁶⁵ במהלך החפירות במצדה התגלו במבצר חמש-עשרה מגילות (אחת מהן נכתבה על פפירוס),⁶⁶ שמונה-עשר פפירוסים הכתובים בלטינית, תשעה פפירוסים ביוונית, שני פפירוסים דו-לשוניים (יוונית ולטינית), 150 חרסים שעליהם כתובות בלטינית וביוונית,⁶⁷ ו-701 חרסים הנושאים כתובות בארמית ובעברית, רובם תלושים שנועדו ככל הנראה לצורך חלוקת הספקה.⁶⁸ את המגילות שנמצאו במצדה ניתן לחלק לשלוש קבוצות: שבע מגילות מקראיות, ארבע מגילות של ספרים חיצוניים וארבע מגילות נוספות. המגילות המקראיות כוללות קטע קטן מספר בראשית, שתי מגילות של ספר ויקרא, מגילה שנותרו ממנה שלושה קטעים מספר דברים, מגילה שנותרו ממנה חמישים קטעים של ספר יחזקאל ושתי מגילות של ספר תהלים. קבוצת המגילות של הספרים החיצוניים כוללת את המגילה החשובה ביותר שנמצאה במצדה – מגילת ספר בן סירא. ממגילה זו נותרו שבעה טורים, הכוללים את פרקים לט-מד בספר בן סירא;⁶⁹ מלבדה

63 על חשיבותה של תעודה זו ראו: ח' אשל, 'תעודה 14 מוואדי דליה והמקדש בעיר שומרון', ציון, סא (תשנ"ו), עמ' 359-365.

64 על חשיבותן של התעודות הללו לשחזור תולדותיה של העיר שומרון ראו: ח' אשל, 'מושלי מדינת שמרון במאות הה'-הד' לפנה"ס', ארץ-ישראל, כו (תשנ"ט), עמ' 8-12. השוואה בין התעודות שנמצאו בוואדי דליה לתעודות המאוחרות יותר שנמצאו במדבר יהודה מעידה על שינוי מהותי באופי הכלכלה בארץ-ישראל, שכן רוב התעודות שנמצאו בוואדי דליה עוסקות בעבדים, לעומת זאת בתעודות המאוחרות לא נזכרו עבדים כלל, להוציא אולי האוסטרקון שהתגלה בחוברת קומראן בשנת 1986, ושיידון להלן.

65 על עונת החפירות הראשונה במצדה ראו: י' ידן, 'מצדה – עונת החפירות הראשונה, תשכ"ד', ידיעות, כט (תשכ"ה), עמ' 5-133; על המגילות והכתובות ראו: שם, עמ' 115-127. לסיכום פופולרי של החפירות במצדה ראו: י' ידן, מצדה: בימים ההם בזמן הזה, חיפה תשכ"ו. המגילות נדונו שם בעמ' 168-189.

66 לפרסומן של המגילות שנמצאו במצדה ראו: S. Talmon & Y. Yadin, *Masada, VI: Yigael Yadin Excavations 1963-1965: Final Report*, Jerusalem 1999.

67 בין הפפירוסים הלטיניים שנמצאו במצדה יש תלוש משכורת של חייל רומאי וכן תעודה המתעדת חלוקת ציוד רפואי לחיילים רומאים. החשוב שבפפירוסים אלו כולל ציטוט מיצירתו של ורגיליוס 'אינאס'. לפרסומן של התעודות בלטינית וביוונית שנמצאו במצדה ראו: H.M. Cotton & J. Geiger, *Masada, II: Yigael Yadin Excavations 1963-1965: Final Report*, Jerusalem 1989.

68 לפרסומם של החרסים הנושאים כתובות בארמית ובעברית שנמצאו במצדה ראו: Y. Yadin & J. Naveh, 'The Aramaic and Hebrew Ostraca and Jar Inscription' *Masada, I: Yigael Yadin Excavations 1963-1965: Final Report*, Jerusalem 1989, pp. 1-68.

69 מגילה זו נמצאה ב-8 באפריל 1964 בסוגר שבחומת המבצר, לא רחוק משער שביל הנחש, וידן פרסם אותה כעבור שנה. ראו: י' ידן, מגילת בן סירא ממצדה, ירושלים תשכ"ה. ספר זה ראה אור לכבוד פתיחת 'היכל הספר' ב-20 באפריל 1965.

נמצאו מגילה של חיבור המבוסס על ספר בראשית, מגילה של חיבור המבוסס על ספר יהושע וקטע הקרוב באופיו לספר היובלים. במגילה החשובה ביותר בקבוצת ארבע המגילות הנוספות, מועתקים חלקים מתפילה הנקראת 'שירות עולת השבת', שתשעה עותקים שלה נמצאו במערות קומראן.⁷⁰ קטעים משתי מגילות שנמצאו במצדה טרם זוהו. מגילה אחת נכתבה בכתב עברי על שני צדדיו של פפירוס, ועל אחד הצדדים כתובה פעמיים המילה 'לרננה' ולצדה כתוב שם המקום 'הרגריונים'.⁷¹ חשיבות מיוחדת יש לעובדה ששתי מגילות מקראיות נמצאו גנוזות בבית הכנסת שנבנה במצדה, שכן הן מעידות שמבנה זה אכן שימש כבית כנסת.

לאחר סיום החפירות במצדה לא התגלו תעודות נוספות במדבר יהודה עד 1986. במהלך שמונה-עשרה השנים הטובות של המחקר הארכאולוגי במדבר יהודה התגלו אפוא רוב התעודות על ידי בדווים, ובכל המקרים הללו שימש שהין איש הקשר שתיווך בין הבדווים לבין החוקרים. המגילות שנמצאו במערות 1, 2, 4, 6 ו-11 בקומראן נמצאו על ידי בדווים והגיעו ל'מוזאון רוקפלר' ול'היכל הספר' בתיווכו של שהין. וגם המגילות והתעודות שנמצאו בוואדי מורבעאת, בח'רבת מירד, נחל דוד ובוואדי דליה עברו דרכו, ואף תעודות 'אוסף נחל צאלים', שרובן התגלו במערת האיגרות ובמערת האימה שבנחל חבר, הגיעו ל'מוזאון רוקפלר' לאחר שנרכשו על ידי שהין.

אוצרי 'מוזאון רוקפלר' עשו מאמצים גדולים לרכוש את כל קטעי המגילות שנמצאו במדבר יהודה ולרכוזם במוזאון. מאמץ זה הצליח במידה מעוררת התפעלות – יותר מ-95 אחוז מקטעי המגילות אכן הגיעו ל'מוזאון רוקפלר', ולפיכך ניתן היה לצרפם לקטעים אחרים ולזהותם בצורה מדויקת. אולם קטעים מעטים בכל זאת התפזרו לאוספים ציבוריים ופרטיים. ואלו הקטעים השמורים באוספים ציבוריים: בספרייה הלאומית הצרפתית בפריז שמורים 377 קטעים – שמקורם בשמונה-עשרה מגילות – שנמצאו במערה 1 בקומראן; במוזאון של רבת-עמון שמורים קטעים של עשרים מגילות שנמצאו בקומראן – חמש-עשרה מגילות ממערה 1, ארבע מגילות ממערה 4 ומגילת הנחושת ממערה 3;⁷² באוניברסיטת היידלברג בגרמניה שמורות ארבע יריעות תפילין שנמצאו במערה 4;⁷³ במוזאון של המסדר הפרנציסקני בדרך הייסורים בעיר העתיקה שמורים שני קטעים ממערה 4 בקומראן – האחד הוא קטע ממגילה שמועתק בה חיבור חיצוני המבוסס על ספר יהושע (4Q379), והאחר הוא הקטע היחיד שנותר מחיבור העוסק באחרית הימים (4Q475);⁷⁴ ב'מוזאון ארץ הקודש'

C. Newsom & Y. Yadin, 'The Masada Fragment of the Qumran Songs of the Sabbath Sacrifice', *IEJ*, 34 (1984), pp. 77-88

71 טלמון סבר שהעובדה שפפירוס זה נכתב בכתב העברי ששימש מאוחר יותר את השומרונים ואזכורו של הר גריזים מעידים שהקטע הוא תפילה שומרנית. ראו: טלמון וירין (לעיל, הערה 66), עמ' 138-149. לאפשרות שמדובר בתפילה יהודית שנאמרה בכ"א בכסלו, יום שנקבע לציון הריסת המקדש השומרני, ראו: ח' אשל, 'תפילת יוסף מקומראן פפירוס ממצדה והמקדש השומרני בהרגריונים', ציון, נו (תשנ"א), עמ' 125-136. בשנת 1973 נמצא במצדה קטע קטן בן ארבע שורות של פפירוס יווני מהתקופה הביזנטית (מהמאות החמישית או השישית לספירה), סמוך לאחד משני הקולומבריה שנבנו במצדה. על קטע זה ראו כותן וגייגר (לעיל, הערה 67), עמ' 89-90.

72 לרשימה מלאה של הקטעים השמורים שם ראו: G.J. Brook, 'Amman Museum', *SI*, 12 (1961-1962), pp. 22-23.

73 ריד (לעיל, הערה 27), עמ' 66-67.

74 לתצלום של קטעים אלו ראו: P.A. Spijkerman, 'Cronique de Musée de la Flagellation', *LA*, 12 (1961-1962), pp.

(Terre Sainte) של המכון הקתולי בפריז שמורים קטע ממגילה של ספר תהלים שנמצאה במערה 4 (4Q98=4QPs⁹) ותעודת מכר של גינה מתקופת מרד בר כוכבא;⁷⁵ במכון המזרחני של אוניברסיטת שיקגו שמור קטע ממגילה המתארת את האישה הזרה (4Q184);⁷⁶ ובאוניברסיטת מק'גיל במונטריאול שמורים מספר קטעים קטנים, ככל הנראה ממערות ואדי מורבעאת.⁷⁷ נוסף על כך ידוע על מספר קטעים השמורים בידיים פרטיות:⁷⁸ קטעים משלוש מגילות שנמצאו במערה 1 בקומראן, ואשר היו בחזקתו של סמואל, שמורים כיום בכנסייה הסורית-אורתודוקסית בניו-ג'רזי שבארצות-הברית;⁷⁹ שני קטעים שנמצאו במערה 4 בקומראן נקנו על ידי מישל טסטוז (Testuz) מצרפת – האחד הוא קטע עברי מספר הושע (4Q78=4QXII^c), והאחר – קטע ארמי מחיבור המכונה 'צוואת יעקב' (4Q537);⁸⁰ ובשנת 1980 פורסם קטע ממגילת ספר בראשית שנמצאה בוואדי מורבעאת השמור כעת באוסף פרטי – בעליו של קטע זה ביקש להישאר אנונימי.⁸¹ יש להזכיר בהקשר זה

- 324-325; לזיהויים של קטעים אלו ולשיבוצו של הקטע ממגילת החיבור החיצוני המבוסס על יהושע יחד עם ארבעים קטעים נוספים שנמצאו במערה 4 ראו: C. Newsom, '379. 4QApocryphon of Joshua^b', G. Brooke et al., *Qumran*, Cave 4, XVII: *Parabiblical Texts, Part 3* (DJD, 22) Oxford 1996, pp. 262-265. על הקטע מן החיבור על אחרית הימים ראו: T. Elgvin, '475. 4QRenewed Earth', P. Alexander et al., *Qumran Cave 4, XXVI: Miscellanea, Part 1* (DJD, 36), Oxford 2000, pp. 464-473. על פי עדותו של סטרגל שני הקטעים הללו הוצעו למכירה בשנת 1953 או בשנת 1954 על ידי שוטר ירדני שהיה מוצב בעיירה א-סלט. ראו: שם, עמ' 465, הערה 6. במוזיאון זה שמור שטר הכתוב על גבי פפירוס שנכתב במהלך מרד בר כוכבא. שטר זה טרם פורסם, והוא אמור להתפרסם על ידי האב גרגור גייגר.
- 75 P.W. Skehan, E. Ulrich & P.W. Flint, '98. 4QPs⁹', E. Ulrich et al. (eds.), *Qumran Cave 4, XVI: Psalms to Chronicles* (DJD, 16), Oxford 2000, pp. 145-149. על שטר המכר מתקופת מרד בר כוכבא, ראו להלן, הערות 143, 144.
- 76 כאשר ראה אור הפרסום הרשמי של מגילה זו עדיין היה הקטע בידיים פרטיות. ראו: J.M. Allegro, *Qumran Cave 4, I*, 4Q158-4Q186 (DJD, 5), Oxford 1968, p. 84. מאוחר יותר נודע שהקטע הנדון שמור באוניברסיטת שיקגו, ראו: ריד (לעיל, הערה 27), עמ' 78.
- 77 ריד (שם), עמ' xviii. יש לציין שבספרייה על שם ג'ון ריילנדס במנצ'סטר שמורים מספר קטעי מגילות ללא כתב שמקורם במערה 1 בקומראן, ואשר נשלחו לבריקה בידי פלנדרליית. ראו את סקירתו: H.J. Plenderleith, 'Technical Note', ברתלמי ומיליק (לעיל, הערה 7), עמ' 39-40.
- 78 לסקירה לא שלמה של האוספים ששמורים בהם קטעי מגילות שנמצאו בקומראן ראו: W.W. Flint, 'Museums and Collections', שיפמן וונדרקם (לעיל, הערה 24), עמ' 586-587.
- 79 ריד (לעיל, הערה 27), עמ' 31-32.
- 80 האספן פרסם בעצמו את שני הקטעים שקנה. ראו: M. Testuz, 'Deux fragments inédits des manuscrits de la Mer Morte', *Semitica*, 5 (1955), pp. 37-38. לזיהויים של קטעים אלה כחלק ממגילות ממערה 4 ראו: R.E. Fuller, '78. 4QXII^c', E. Ulrich et al. (ed.), *Qumran Cave 4, X: The Prophets* (DJD, 15), Oxford 1997, pp. 237-242. באשר לקטע הארמי ראו: E. Puech, '537. 4QTestament de Jacob? Ar', idem, *Qumran Cave 4, XXII: Textes Araméens* (DJD, 31), Oxford 2001, pp. 171-175.
- 81 .E. Puech, 'Fragment d'un Rouleau de la Genèse provenant de Désert de Juda', *RevQ*, 10 (1980), pp. 163-166. פרסום זה היה הסנונית הראשונה שבישרה את פרסומם של קטעים השמורים בידי אספנים, תופעה שהלכה והתגברה אחרי 2002. בדרך כלל פרסומו המדעי של חפץ עתיק השמור באוסף פרטי או בידי סוחר עתיקות, מעלה את ערכו. אך מצבן של מגילות במדבר יהודה שונה, שכן לשהין ולבניו לא היה, ועדיין אין, קשר ישיר עם אספנים המסוגלים לשלם את סכומי העתק שהם מבקשים עבור המגילות, ולפיכך הם משתמשים בחוקרים כאנשי קשר המחברים בינם לבין האספנים. החוקרים מתעניינים במגילות שלא פורסמו יותר מאשר במגילות שכבר ראו אור, ועל כן סוחר העתיקות מעדיפים שהמגילות שבידם לא יפורסמו. יש לציין שאמיל פואש לא הבחין בפרסומו בין טקסט השמור אצל סוחר עתיקות לבין טקסט שנקנה בידי אספן פרטי. ועל כן אין לדעת אם הקטעים שפרסם עדיין נמצאים בידי משפחתו של שהין או שמא הם כבר נמצאים בידי אספנים.

שלושה קטעים מקראיים שנגנבו מ'מוזאון רוקפלר' בשנת 1966, שעה שאנשי הסגל הדיפלומטי שהוצב בממלכת ירדן הוזמנו לראות את קטעי המגילות.⁸² שלושת הקטעים הללו, שלא ידוע מי מחזיק בהם היום, הם הקטע הגדול ביותר של אחת ממגילות ספר שמואל ממערה 4 (4Q52=4QSam^b) ושני קטעים מהמגילה הקדומה ביותר של ספר דניאל (4Q114=4QDan^c).⁸³

ב. כתבים מקומראן שראו אור בשנים האחרונות

בשנים האחרונות פורסמו קטעי מגילות לא מעטים שנמצאו בקומראן, אשר לא הגיעו למוזאון רוקפלר כמו רוב הקטעים.⁸⁴ בשנת 1985 ראתה אור מגילת ספר ויקרא בכתב העברי שנמצאה במערה 11,⁸⁵ ובנספח למהדורה זו פורסם קטע גדול בן שני טורים (שסומן

קטע L) שלא הגיע ל'מוזאון רוקפלר', אלא נרכש על ידי ז'ורז' רו (Roux) מצרפת. המחברים ציינו שלא כללו את הקטע בגוף המהדורה בגלל איכות התצלומים שנמסרו להם, ובספר אכן נדפסו שתי תמונות גרועות של קטע זה, ואף על פי כן עלה בידי המחברים להציע פענוח ראשוני שלו. לפי קריאתם בטור הראשון של קטע זה כתובים פסוקים ז-יב בפרק כא בספר ויקרא, ובטור השני – פסוקים כא-כז בפרק כב.⁸⁶

קטע L של מגילת ויקרא בכתב עברי ממערה 11

82 F. Maranz, 'The Case of the Missing Scrolls', *Jerusalem Report*, December 26, 1991, p. 6.
 83 מגילה זו של ספר שמואל היא בין המגילות הקדומות ביותר שנמצאו בקומראן, והנוסח המתועד בה חשוב ביותר. לשמחתנו שלושת הקטעים צולמו לפני שהם נגנבו. לתצלום של הקטע החסר ממגילת ספר שמואל ראו: E.M. Cross et al. (eds.), *Qumran Cave 4, XVII: 1-2 Samuel* (DJD, 17), Oxford 2005, pl. XXIV החסרים של ספר דניאל ראו: אולריך ואחרים (לעיל הערה 75), *לוח XXXIV*, ועל כך ששני הקטעים הללו נגנבו ראו: שם, עמ' 269. על חשיבותו של הקטע החסר ממגילת ספר שמואל ראו: E.M. Cook, '1 Samuel XX 26-XXI 5 According to 4QSam^b', *VT*, 44 (1984), pp. 442-454.
 84 אף שמאמר זה מוקדש למגילות מקומראן ומתקופת מרד בר כוכבא, אזכיר כאן גם תעודה משפטית בת שתי שורות שנכתבה על פפירוס. בפרסומה הראשון של תעודה זו, בשנת 1990, הוצע על סמך קריאה לא נכונה של הבולה שחתמה אותה כי נמצאה בעבר הירדן מצפון לים המלח, אך כעת, לאחר שנקראה הבולה מחדש, ברור כי אין להשערה זו בסיס. תעודה זו מכונה 'פפירוס המרוח', שכן היא עוסקת בהחלטה משפטית הנוגעת לבעלות על מרוח, רחיים ובית. על סמך הכתב דומה שיש לתארך פפירוס זה לסוף תקופת הברזל, כלומר למאה השישית לפסה"נ. צורתה של האות מ"ם ולשונה של התעודה רומזות לאפשרות שמדובר בתעודה מואבית. תעודה זו הוצעה למכירה ל'מוזאון הבריטי' כאשר הייתה עדיין חתומה בבולה, והיא נפתחה ב'מוזאון הבריטי', אך הוחלט שם לבסוף שלא לרכשה, מכיוון שיש חוקרים המטילים ספק באותנטיות שלה. על תעודה זו ראו: P. Bordeuil & D. Pardee, 'Le papyrus du marzeah', *Semitica*, 38 (1990), pp. 49-68; E.M. Cross, 'A Papyrus Recording a Divine Legal Decision and the Root rhq in Biblical and Near Eastern Legal Usage', *idem, Leaves from an Epigrapher's Notebook*, Winona Lake 2003, pp. 63-69. 'אשר ירשיען אלהים', ארץ-ישראל, כו (תשנ"ט), עמ' 1-4. ככל הידוע התעודה הנדונה נמצאת היום ברשותו של אספן מארצות-הברית, והיא הוצגה בחלק מהתערוכות שיוזכרו להלן.

85 פרידמן ומתיו (לעיל, הערה 39).

86 שם, עמ' 3, ולוח 5, הפענוח הראשוני מופיע שם, בעמ' 83.

ארבע שנים מאוחר יותר פרסם אמיל פואש תמונה מצוינת של הקטע הנדון וקריאות משופרות.⁸⁷ לאחר מותו של ירין נמצאו במגרת שולחן הכתיבה שלו שלושה קטעים קטנים של מגילות מקומראן. הקטעים הללו הועברו ל'היכל הספר' ופורסמו על ידי שמריהו טלמון, אך הוא לא הצליח לזהותם. בקטע אחד נותרו שוליים עליונים ושלוש שורות הכוללות חלקי פסוקים מתהלים יח, כו-כט. טלמון זיהה את המזמור והשלים את הפסוקים, אך לא עלה בידו לברר לאיזו מגילה שייך קטע זה. שני הקטעים האחרים הם קטעים בעברית שטלמון לא הצליח לעמוד על מהותם.⁸⁸ מיד לאחר פרסומם של קטעים אלו זיהה איברט טיכלאר את הקטע שבו פסוקים מתהלים כשייך לאחת ממגילות ספר תהלים שנמצאו במערה 11 (11Q8=11QPs^d).⁸⁹ מאוחר יותר זוהו גם שני הקטעים האחרים כקטעים של מגילות שנמצאו במערה 11⁹⁰ – אחד הוא חלק ממגילת ספר היובלים ממערה 11 (11Q12=11QJubilees) והוא כולל את פסוקים ד-ה בפרק ז בספר היובלים, והאחר שייך לתפילה שנמצאה באותה מערה (11Q16=11QHymn^b), והדומה באופייה לתפילה הנקראת 'זברי המאורות', ששלושה עותקים ממנה נמצאו במערה 4.⁹¹

ביוני 1992 גילו ברוס צוקרמן וסטפן ריד, בשעה שקטלגו את תצלומי המגילות השמורים ב'היכל הספר', תצלום של קטע בארמית שצורתו עגולה ובו שרידים של עשר שורות כתובות. כבר במבט ראשון קל היה להבחין שמדובר באחד הקטעים ממגילת התרגום הארמי של ספר איוב שנמצאה במערה 11, ובקטע שבתצלום הועתק התרגום של איוב כג, א-ח.⁹² לפני גילוי תצלום זה היו ידועים עשרים ושבעה קטעים עגולים ממגילה זו, וצורתם העידה שהיו צמודים זה לזה כאשר הייתה המגילה גלולה – העש אכל את רוב המגילה, להוציא חלק במרכזה שצורתו עגולה. בקטע 6 של המגילה נותרו שרידים של התרגום לאיוב כא, כ-כו, ובקטע 7, בטור הימני, נותרו שרידים של התרגום הארמי לפרק כד, יב-יז, ולפיכך ברור שהקטע החדש היה מגולגל בין שני הקטעים הללו (היום הוא מסומן כקטע a6). התצלום שנמצא ב'היכל הספר' צולם ב-8 ביוני 1967, כלומר בעת מלחמת ששת הימים. באותו יום צולמו התצלומים הראשונים של מגילת המקדש, ולפיכך יש לשער שהקטע הנדון של תרגום איוב היה שמור בביתו של שהין יחד עם מגילת המקדש והובא אל ירין יחד עם מגילה זו. במאמר שבו פורסם לראשונה התצלום הנדון, נכתב שמקומו של הקטע החדש אינו ידוע, שכן כל שהיה בידי

87 E. Puech, 'Notes en marge de 11QPaléoLévitique: le fragment L, des fragments inédits et une jarre de la Grotte 11', *RB*, 96 (1989), pp. 161-189. הקטע הנדון הוצג בתערוכות הנודדות בארצות-הברית שיוזכרו להלן. קטע זה נמצא בשלבי התפוררות מתקדמים ומוצע כיום למכירה במחיר אסטרונומי.

88 ש' טלמון, 'קטעי כתבים עבריים בלתי מזהים מעיזבונו של יגאל ירין', תרביץ, סו (תשנ"ז), עמ' 113-121; S. Talmon, 'Fragments of Hebrew Writings without Identifying Sigla of Provenance from the Literary Legacy of Yigael Yadin', *DSD*, 5 (1998), pp. 149-155.

89 F. García Martínez, E.J.C. Tigchelaar & A.S. van der Woude, '8. 11QPsalms d', *DSD*, 5 (1998), pp. 66-67.

90 ח' אשל, 'שלושה קטעים חדשים ממערה 11 בקומראן', תרביץ, סח (תשנ"ט), עמ' 273-278; H. Eshel, 'Three New Fragments from Qumran Cave 11', *DSD*, 8 (2001), pp. 1-8.

91 טלמון אימץ זיהויים אלו. ראו: S. Talmon, '5a. XQText A (=11QJub fig. 7a)', אלכסנדר ואחרים (לעיל, הערה 74), עמ' 486-485; S. Talmon, '5b. XQText B (=11QHymns^b fig. 2)', שם, עמ' 487-489.

92 B. Zuckerman & S.A. Reed, 'A Fragment of an Unstudied Column of 11Q16: A Preliminary Report', *CALN*, 10 (1993), pp. 1-7.

1. [ענא איוב ואמ]
2. [מן טלל שעותי די]
3. [חתי מלוא אנדע ואשכ]
4. [אתר מדרה אמלל קרמ]
5. [י אמלא הוכחה ואנדע]
6. [ואסתכל מא יאמר לי]
7. [עול עמי מלוא ער]
8. [ארו קשט ורת]
9. [י הן לקד]
10. [ל]

ציור ותעתיק של הקטע מהתרגום הארמי של ספר איוב שהגיע לידי ידן במהלך מלחמת ששת הימים; קטע זה נשכח והתגלה שוב בשנת 1992

החוקרים הוא התצלום שנמצא ב'היכל הספר'. אך בפרסום הרשמי של התרגום הארמי לאיוב בסדרה 'תגליות מגילות מדבר יהודה', שיצא לאור חמש שנים מאוחר יותר, כבר אותר מקומו של קטע זה והוא צורף לקטעים האחרים של המגילה.⁹³

בשנת 1994 פורסם קטע קטן ממגילת הסרכים שנמצאה במערה 1 בשנת 1947. את הקטע הזה נתן סמואל בשנת 1973 לחוקר המגילות ויליאם בראונלי. בראונלי נפטר בשנת 1983, ואלמנתו מכרה את הקטע לאספן הנורווגי מרטין סקויהן (Schøyen). סקויהן אוסף בעיקר חפצים כתובים, ומאפשר לחוקרים ללמוד את הפריטים שבבעלותו.⁹⁴ בקטע הנדון נותרו שרידים של ארבע שורות, והוא מתחבר בצורה מושלמת לטור החמישי של החלק האחרון של מגילת הסרכים, המכונה סרך הברכות. במאמר שבו פורסם קטע זה נדפסו שני תצלומים שלו, הראשון צולם בשנת 1973 והשני בשנת 1994, וההשוואה בין שני התצלומים מאלפת: בתצלום הראשון ניתן לקרוא תשע-עשרה אותיות, ואילו בשני נראות רק ארבע-עשרה אותיות – הידרדרות מצבו של קטע המוחזק בידיים פרטיות אינה ייחודית לקטע זה.⁹⁵ כעבור שנתיים פורסמו קטעים קטנים משני הטורים הראשונים של המגילה החיצונית לבראשית ממערה 1, שאף הם נרכשו על ידי סקויהן.⁹⁶

93 '10. 11QtargumJob' F. García Martínez, E.J.C. Tigchelaar & A.S. van der Woude, הנ"ל (לעיל, הערה 38), עמ' 101.
 94 G.J. Brook & J.M. Robinson, 'A Further Fragment of IQSb: The Schøyen Collection MS 1909', *Institute for Antiquity and Christianity Occasional Papers*, 30 (1994) (= *JJS*, 46 [1995], pp. 120-133)

95 הידרדרות מצבם של הקטעים רוחקת בסוחר העתיקות למכור את הקטעים שנותרו בידם. למגמה זו גרמו גם העובדה שסקויהן, ששילם בשנות התשעים של המאה הקודמת סכומי עתק עבור קטעים שמקורם בקומראן, הכריז שאין הוא מעוניין לרכוש קטעים נוספים, וכן המשבר הכלכלי בענף ההיי-טק בשנים האחרונות. לראשונה מאז גילוי המגילות הגיעו סוחר העתיקות למסקנה שיכלו לקבל סכומים גבוהים יותר עבור הקטעים שברשותם אילו מכרו אותם בשנות התשעים, ומכל מקום כל עיכוב נוסף מביא לירידה בערכם.

96 M. Lindberg & B. Zuckerman, 'New Aramaic Fragments from Qumran Cave One', *CALN*, 12 (1996), pp. 1-5

בשנת 1994 פרסם חגי משגב ארבעה קטעי מגילות השמורים ב'מוזאון הכט' באוניברסיטת חיפה.⁹⁷ אחד הקטעים הללו זוהה כשייך לעותק של 'שירות עולת השבת' שנמצא במערה 4 בקומראן (4Q401). קטע זה שייך לשירת השבת השמינית, שבה מתוארות הקריאות של שבעת 'נשיאי הראש למלאכים', שנאמרו כשרשרת ליטורגית – הרשות להלל את האל נמסרה ממלאך למלאך, ותהילתו של כל מהלל גברה פי שבעה במהלך התפילה ובמסירת הרשות למלאך הבא.⁹⁸

בשנת 1996 פרסם אנדריי לְמֶר קטע קטן שבו שוליים ימניים והתחלותיהן של ארבע שורות מטור 14 של מגילת המקדש. קטע זה כולל את חוקי הקרבנות שיש להקריב באחד בחודש הראשון, כלומר בראש חודש ניסן, היום הראשון של ימי המילואים.⁹⁹ שנה לאחר מכן פרסם לְמֶר קטע קטן בארמית שנותרו בו שרידים של חמש שורות (XQOffering ar).¹⁰⁰ קטע זה קשור אף הוא לחוקי הקרבנות, והוא עדיין לא זוהה, כלומר טרם שויך למגילה מסוימת.¹⁰¹ שני הקטעים הללו שמורים באוסף פרטי בירושלים.

בשנת 2000 פרסם ארמין לנגה קטע מגילה השמור ב'היכל הספר'; הקטע נקנה בשנות השישים על ידי כוהן דת מפנילנד שביקש להישאר אנונימי, ושציווה כי לאחר מותו יעבירו את הקטע למדינת ישראל. בקטע נותרו שרידים של שש שורות, ולנגה לא הצליח לזהות את הטקסט.¹⁰² מיד לאחר פרסומו זוהה קטע זה כשייך לאחד העותקים (4Q418) של החיבור החכמתי המכונה 'מוסר למבין' שנמצאו במערה 4.¹⁰³

לפני כחמש שנים התבקשתי לשמש יועץ מדעי לשלושה אספנים אמריקנים המחזיקים בעותקים נדירים של התנ"ך. אספנים אלו ארגנו תערוכות שעסקו בהיסטוריה של המקרא ושל תרגומיו לאנגלית, ובמשך שנתיים, עד פברואר 2005, הוצגו תערוכות אלה במספר ערים בדרום ארצות-הברית ובמערב התיכון. בתערוכות הוצגו בין היתר מספר קטעי מגילות שנמצאו בקומראן. קטעים אלו לא הגיעו בשנות החמישים ל'מוזאון רוקפלר', ונשארו ברשות משפחתו של סוחר העתיקות המנוח שהין.¹⁰⁴

97 ח' משגב, 'ארבע פיסות קלף כתובות ממדבר יהודה', מכמנים, 7 (תשנ"ד), עמ' 37-43. קטעים אלו פורסמו גם בסדרת הפרסומים הרשמית של המגילות. ראו: H. Misgav, 'Texts of Unknown Origin', גרופ ואחרים (לעיל, הערה 61), עמ' 229-223.

98 ח' אשל, 'לזיהויים של שני קטעי מגילות באוסף מוזיאון הכט', מכמנים, 17 (תשס"ג), עמ' 11-16; H. Eshel, 'Another Fragment (3a) of 4QShirot 'Olat HaShabbatb (4Q401)', E.G. Chazon (ed.), *Liturgical Perspectives: Prayer and Poetry in Light of the Dead Sea Scrolls* (STDJ, 48), Leiden & Boston 2003, pp. 89-94.

99 A. Lemaire, 'Nouveaux fragments du Rouleau du Temple de Qumran', *RevQ*, 17 (1996), pp. 271-274.
100 A. Lemaire, 'Un fragment araméen inédit de Qumran', *RevQ*, 18 (1997), pp. 331-333; idem, '6. 'XQOffering 100 ar', אלכסנדר ואחרים (לעיל, הערה 74), עמ' 490-491.

101 דומה שיש לשקול את האפשרות שקטע זה שייך לאחת המגילות הכוללות את החיבור ירושלים החדשה ממערה 4.

102 A. Lange, 'XQUnidentified Text', אלכסנדר ואחרים (לעיל, הערה 74), עמ' 492-493.

103 E. Puech & A. Steudel, 'Un nouveau fragment du manuscrit 4QInstruction (XQ7 = 4Q417 ou 418)', *RevQ*, 19 103 (2000), pp. 623-627; E. Tigchelaar, *To Increase Learning for the Understanding Ones*, Leiden, Boston & Köln 2001, p. 125.

104 אני מודה לר"ר ויליאם נח (William H. Noah), המתגורר במורפריסבורו (Murfreesboro) טנסי, למר ברוס פריני (Bruce Ferrini) מהעיר באת (Bath) באוהיו, ולמר לי בינדי (Lee Biondi) מלוס-אנגלס, שאפשרו לי ללמוד את הקטעים הללו ולפרסמם.

מכיוון שהתערוכות עסקו בהיסטוריה של המקרא, העדיפו האספנים להציג בהן קטעים של מגילות מקראיות. במאמר הראשון שהוקדש לקטעים שהוצגו בתערוכות הללו פורסמו שישה קטעים.¹⁰⁵ ארבעה מתוכם הם קטעים ממגילות מקראיות, שלושה מהם נמצאו במערה 4: קטע ממגילת ספר בראשית (4Q6=4QGen) ושני קטעים ממגילה אחת של ספר ישעיה (4Q56=4QIsa^b). עצוב היה לגלות שקטע קטן של ספר בראשית שהוצג בתערוכה מקורו במערה 8 (8QGen), שכן מערה זו נתגלתה ידי דה-וולא על ידי בדווים, ויש לשער שאחד הפועלים שחפרו בה גנב את הקטע.¹⁰⁶ שני הקטעים הלא מקראיים שפורסמו באותו המאמר הם קטע קטן ממגילה הדומה לספר היובלים (4Q226=4Qpseudofubilees) העוסק בשילוח הגר או בפרשת העקרה, וקטע הכתוב על פפירוס ובו סוף פרק ח ותחילת פרק ט בספר חנוך. הקטע מספר חנוך הוא שריד ראשון מתוך עותק חדש של הספר, ומכיוון שאין אנו יודעים באיזו מערה התגלה, הוא סומן XQpapEnoch. הנוסח שהשתמר בו חשוב, שכן בעזרתו ניתן לתקן מספר השלמות שהציע יוזף מיליק לשני קטעים של ספר חנוך שנמצאו במערה 4.¹⁰⁷

המוציגים בתערוכות שנדרו ברחבי ארצות-הברית פורסמו בשלושה קטלוגים.¹⁰⁸ במאמר שני שהוקדש לקטעים שהוצגו בתערוכות נדונו שישה קטעים שתצלומיהם נדפסו בקטלוגים הללו, חמישה קטעים מקראיים וקטע קטן מאחד העותקים של החיבור החכמתי המכונה 'מוסר למבין'. באותו מאמר נדון אף

קטע מאחת המגילות של ספר תהלים שנמצאו במערה 11; קטע זה שמור כעת בסמינר התאולוגי באשלנד שבאוהיו, ותצלומו נדפס בעלון שפרסם הסמינר.¹⁰⁹ הקטע השמור באשלנד מתחבר לאחד הקטעים שהוצגו בתערוכות, ומסתבר שכאשר התגלתה מערה 11, בשנת 1956, היו שני הקטעים הללו מחוברים, ובמרוצת הזמן הקטע התפורר, וכעת חלקו האחד שמור בסמינר התאולוגי באשלנד,

קטע ממגילה הכתובה על פפירוס שכללה את תחילת ספר חנוך. קטע זה מקורו בקומראן, אך אין לדעת אם נמצא במערה 4 או במערה 11, ולכן סומן XQpapEnoch

105 קיבלנו תצלומי אינפרה-אדום של קטעים אלה שכללו גם קנה מידה, ולפיכך יכולנו לפרסמם בצורה מלאה. ראו: E. Eshel & H. Eshel, 'New Fragments from Qumran: 4QGen^f, 4QIsa^b, 4Q226, 8QGen and XQpapEnoch', *DSD*, 12 (2005), pp. 134-157

106 אמנם אין לבטל את האפשרות שקטע זה נגנב מ'מוזאון רוקפלר', אך כיוון שלא צולם, דומה שנגנב בשטח ולא בשלב מאוחר יותר.

107 על הקטע החדש של ספר חנוך ראו גם: א' אשל וח' אשל, 'קטע חדש של ספר העיריים מקומראן (XQpapEnoch)', *תרכין*, עג (תשס"ד), עמ' 171-179.

108 L. Biondi, *From the Dead Sea Scrolls to the Forbidden Book*, Dallas 2003; L. Biondi, *From the Dead Sea Scrolls to the Bible in America*, Chicago 2004; W.H. Noah, *Ink & Blood: From the Dead Sea Scrolls to the English Bible*, Murfreesboro 2005

109 *ATS Koinonia*, 37 [67] (January 2005), p. 4. ושניתן לעקוב אחר גלגוליו עד למשפחתו של שהין, סוחר העתיקות מבית-לחם. אני אסיר תודה לד"ר גבריאל ברקאי מאוניברסיטת בראילן, שמסר לי את העלון.

וחלקו האחר מצוי ברשות אחד האספנים שארגנו את התערוכות בארצות-הברית. כל הקטעים שנדונו במאמר זה התגלו במערה 4, להוציא את שני הקטעים של מגילת ספר תהלים ממערה 11.¹¹⁰ הפריטים השמורים באוסף סקויהן מופיעים באתר האוסף באינטרנט, ברוב המקרים בתוספת

תמונה.¹¹¹ על סמך המידע שבאתר מחזיק סקויהן מלבד שני הקטעים שזכרו לעיל, הקטע של סרך הברכות ושל המגילה החיצונית לבראשית, בקטעים של שתי מגילות מקראיות שנמצאו ככל הנראה בקומראן – קטעים של מגילה של ספר שמות, וקטע ממגילת תרי-עשר שהשתמרו בו קטעים מיואל פרק ד; קטעים אלו עדיין לא זוהו כשייכים לאחת המגילות הידועות.¹¹² כמו כן נמסר שהוא מחזיק בתריסר קטעים – ככל הנראה קטנים ולא משמעותיים – מטורים 2-3 של מגילת המקדש (11Q19=11QTemple^a) שטרם פורסמו. הקטע החשוב ביותר באוסף סקויהן הוא קטע ממגילת פפירוס של הנוסח הארמי של ספר טוביה שנמצאה במערה 4 (4Q196=4QpapTobit^a ar) – בקטע שברשות סקויהן מועתקים חלקים מפסוקים ג-ד בפרק יד בספר טוביה.¹¹³

בשנת 2003 ראה אור מחקר שפורסמו בו שישים ושלוש כתובות בעברית, בארמית וביוונית שנמצאו בחפירות שניהל דה-יו בחורבת קומראן.¹¹⁴ כתובות אלו נכתבו על חרסים ועל חפצים עשויים אבן, כגון משקולות. חלק מהכתובות שעל החרסים נכתבו על כלים שלמים וציינו את תכולתם, וחלקן אוסטרקונים. בשנת 1996 נמצאו בחורבת קומראן, בחפירה שניהל ג'יימס סטריינג', שני אוסטרקונים נוספים, אחד שלם ואחד שבור.¹¹⁵ האוסטרקון השלם הוא שטר מתנה בעברית –

חוני נתן בשטר זה לאלעזר בן נחמני את כל רכושו. אוסטרקון זה פורסם על ידי פרנק קרוס ואסתר אשל.¹¹⁶ המהדירים קראו בשורה 8 של השטר את הצירוף 'כמלותו ליחד', והניחו ששטר

110 א' אשל וח' אשל, 'שבעה קטעי מגילות שטרם פורסמו', מגילות, ה-ה (תשס"ח), עמ' 271-278. במאמר זה נדונו קטעים שתצלומיהם הופיעו בקטלוגים, חלקם תצלומי צבע שקשה לפענחם, וחלקם תצלומים ללא קנה מידה.

111 כתובת אתר אוסף סקויהן: <http://www.schoyencollection.com/>

112 באוסף סקויהן שמורים אף קטעים ממגילת ספר דניאל ממערה 1 (1QDan^b=1Q72), שפורסמה בכרך הראשון של הסדרה 'תגליות מדבר יהודה', ראו: ברתלמי ומיליק (לעיל, הערה 7). בקטעים של ספר ויקרא, ספר יהושע וספר שופטים השמורים באוסף סקויהן ארון בנספח.

113 לפרסומו של קטע זה ראו: M. Hallermayer & T. Elgvin, 'Schøyen ms. 5234: Ein neues Tobit-Fragment von Toten Meer', *RevQ*, 22 (2006), pp. 451-461

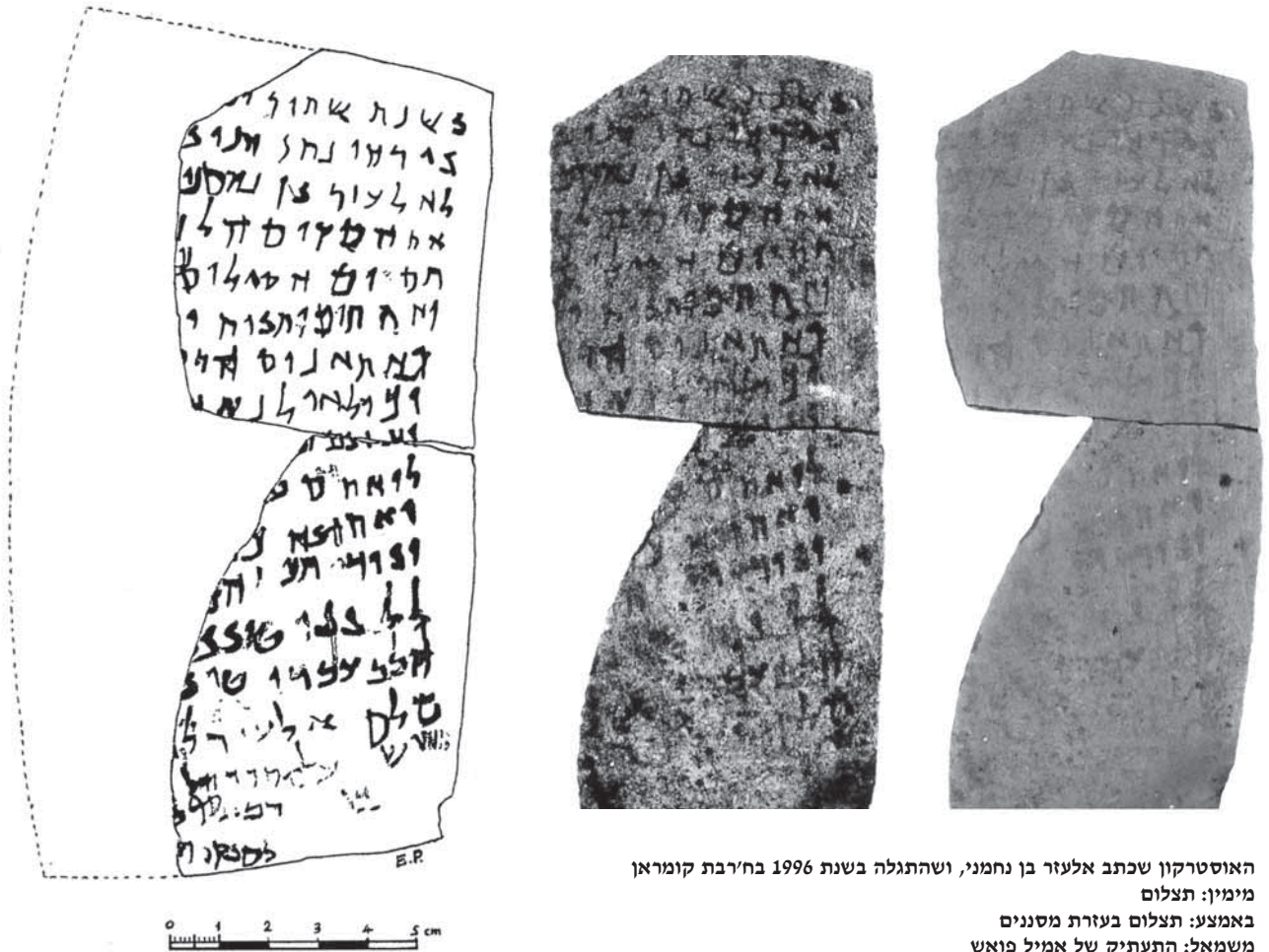
A. Lemaire, 'Inscriptions et Graffiti', J.B. Humbert & J. Gunneweg (eds.), *Khirbet Qumran et 'Ain Feshkha*, II, 114 Fribourg 2003, pp. 341-388. על אחד האוסטרקונים החשובים שנמצאו בקומראן, אשר שימש כתרגיל סופרים, ראו: '3. KhQOstrakon', E. Eshel, אלכסנדר ואחרים (לעיל, הערה 74), עמ' 509-512. על חרוטת נוספת שנמצאה בקומראן, ושייתכן כי נחרטה על משקולת מתקופת הברזל, ראו: ח' אשל, 'משקולת של שלושה שקלים (?) מחורבת קומראן', מיר"ש, י (תשס"א), עמ' 33-34.

115 על החפירה של סטריינג' בחורבת קומראן ראו: J.F. Strange, 'The 1996 Excavations at Qumran and the Context of the New Hebrew Ostrakon', K. Galor, J.B. Humbert & J. Zangenberg (eds.), *Qumran the Site of the Dead Sea Scrolls: Archaeological Interpretations and Debates* (STDJ, 57), Leiden & Boston 2006, pp. 41-54

116 F.M. Cross & E. Eshel, 'Ostraca from Khirbet Qumran', *IEJ*, 47 (1997), pp. 17-28. פ"מ קרוס וא' אשל, 'אוסטרקון חדש מקומראן', קרמוניות, ל (תשנ"ח), עמ' 134-136.

שני קטעים ממגילת תהלים שנמצאה במערה 11 (11QPsc) ובהם חלקים ממצומור יא, א-ד. כאשר התגלתה מערה 11, בתחילת 1956, עדיין היו כנראה הקטעים הללו מחבורים

האוסטרקון שכתב אלעזר בן נחמני, ושהתגלה בשנת 1996 בח'רבת קומראן
מימין: תצלום
באמצע: תצלום בעזרת מסננים
משמאל: התעתיק של אמיל פואש

המתנה הוא טיוטה של חשבון שכתב אלעזר בן נחמני, ששימש כמבקר של כת היחד, לחוגי, שביקש להצטרף לכת.¹¹⁷ לאחר פרסום האוסטרקון הועלו מספר הצעות קריאה אחרות של שטר המתנה הנדון, וברובן הייתה קריאה שונה של הצירוף 'כמלותו ליחד'.¹¹⁸ עד גילוי האוסטרקון

117 הנחה זו מבוססת על התיאור המופיע במגילת סרך היחד: 'ואם יצא לו הגורל לקרוב לסוד היחד, על פי הכוהנים ורוב אנשי ברייתם יקרבו גם את הונו ואת מלאכתו אל יד האיש המבקר על המלאכת הרבים וכתבו בחשבון בידו ועל הרבים לא יוציאנו' סרך היחד, טור 6, שורות 18-20 (ברזו (לעיל, הערה 5), לוח 6).

118 E. H. Cryer, 'The Qumran Conveyance: A Reply to E.M. Cross and E. Eshel', *Scandinavian Journal of the Old Testament*, 11 (1997), pp. 232-240; A. Yardeni, 'A Draft of a Deed on an Ostracoon from Khirbet Qumran', *IEJ*, 47 (1997), pp. 233-237; P.R. Callaway, 'A Second Look at Ostracoon no. 1 from Khirbet Qumran', *The Qumran Chronicle*, 7 (1997), pp. 145-170; G.W. Nebe, 'Qumranica IV: Die jüngst in Khirbet Qumran gefundene hebräische Schenkungsurkunde auf einer Tonscherbe', *Zeitschrift für Althebraistik*, 12 (1999), pp. 96-103 'א' קימרון, 'להתקנת המהדורות של מגילות מדבר יהודה', מגילות, א (תשס"ג), עמ' 144-145. ראו את תשובתו של קרוס על הצעות אלו: '1. KhQOstracoon', F.M. Cross & E. Eshel, אלכסנדר ואחרים (לעיל, הערה 74), עמ' 505-507.

בקומראן היו ידועים שלושה שטרות מתנה ממערות מדבר יהודה, שניים ביוונית ואחד בארמית, ובשלושתם נתן אדם רכוש לאשתו או לבתו, שכן הן לא נחשבו יורשות על פי החוק המקובל ונוקקו לשטרות מתנה על מנת לקבל חלק מן הרכוש המשפחתי.¹¹⁹ האוסטרקון מקומראן הוא שטר המתנה הראשון שנמצא בארץ-ישראל שבו ניתן הרכוש לגבר. נתון זה והעובדה שהשטר נכתב בעברית – תופעה נדירה בימי הבית השני¹²⁰ – מאששים את ההשערה שאכן נכתבה באוסטרקון זה טיוטה של חשבון שרשם המבקר אלעזר בן נחמני לחבר בשם חוני שביקש להצטרף לכת. ב-2006 פורסם אוסטרקון מקומראן הנושא את הכתובת 'אלעזר בר ישוע הבורית'. אוסטרקון זה נמצא בחורבת קומראן בחפירות שערכו יצחק מגן ויובל פלג בשנים האחרונות.¹²¹ לאחרונה פורסמה כתובת ארוכה על אבן המזכירה בתוכנה את המגילות שנמצאו בקומראן.¹²²

ג. כתבים מתקופת מרד בר כוכבא שראו אור בשנים האחרונות

בתשמ"ה פרסם יוסף פטריך כתובות שנמצאו בתוך בור מים שנחצב במצוק בגדה הצפונית של נחל מכמש (ואדי ציונית). בור זה נמצא סמוך למקווה טהרה גדול אשר נחצב בתוך צְנִיר (מדף סלע) כקילומטר וחצי ממזרח לכפר הערבי מ'מאס. דומה שמכלול המערות הנדון נחצב בשנים 152–159 לפסה"נ, כאשר ישב יונתן בן מתתיהו במכמש.¹²³ על קירות בור המים נרשמו בקיסם מפויח כתובות וציורים: מנורות שבעה קנים, כוכב מחומש שבתוכו כוכבים מחומשים קטנים, ושתי שורות של אלף-בית – בשורה העליונה השתמרו האותיות אל"ף עד מ"ם, ובשורה שמתחתיה השתמר האלף-בית כולו. מתחת לכוכב המחומש נכתב: 'שלם שלם אמ[ן]', ליד המנורה נכתב: 'אלגלגיל', ובכתובת אחרת: 'יועזר אתעקר עלו מטרנא[ן]', כלומר: יועזר נעקר המשמרות נכנסו. פטריך סבר כי יועזר כתב את הכתובת לאחר שנפגע (נעקר) ובשעה שמשמרות של חיילים רומאים עמדו להיכנס אל מקום המסתור בכור המים, שנחצב בנקודה הקשה והרחוקה ביותר במדף הסלע שבו נחצב מכלול המערות הנדון. הכתובות נכתבו בכתב היהודי המאוחר, ואף שפטריך מצא במכלול המערות הנדון שפות של ארבעה קנקנים האופייניים לתקופת מרד בר כוכבא, הוא הציע

ראו גם: E. Puech, "L'ostracon de Khirbet Qumran (KhQ1996/1) et une vente de terrain à Jéricho, témoin de l'occupation éssénienne à Qumran", H. Hilhorst, E. Puech and E. Tigchelaar (eds.), *Flores Florentino*, Leiden and Boston 2007, pp. 1–29

119 ח"מ כותן, 'שטרות מתנה מן הארכיונים ממדבר יהודה וחוק הירושות', ארץ-ישראל, כה (תשנ"ו), עמ' 410–415; H.M. Cotton, 'Women and Law in the Documents from the Judaean Desert', H. Melaerts & L. Mooren (eds.), *Le rôle et le statut de la femme en Egypte Hellenistique Romaine et Byzantine*, Leuven 2002, pp. 123–147 ושם ביבליוגרפיה נוספת.

120 ח' אשל, 'על השימוש בשפה העברית בתעודות כלכליות שנתגלו במדבר יהודה', לשוננו, 63 (תשס"א), עמ' 41–52. 121 '1993–2004' Y. Magen & Y. Peleg, 'Back to Qumran: Ten Years of Excavations and Research, 1993–2004', Z. Amar, 'The Ash: (לעיל, הערה 115), עמ' 72–73. על ייצור בורית במערות הסמוכות לחורבת קומראן ראו: Z. Amar and the Red Material from Qumran', *DSD*, 5 (1998), pp. 1–15 122 ראו: ע' ירדני וב' אליצור, 'טקסט נבואי על אבן מן המאה הראשונה לפסה"נ', קתדרה, 123 (ניסן תשס"ז), עמ' 155–166.

123 מקבים א ט, עג (א) רפפורט, מקבים א, ירושלים תשס"ד, עמ' 246.

לתארך את הכתובות, משיקולים פלאוגרפיים, למרד החורבן.¹²⁴ בתחילת 1998 התגלו במערה בגדה הדרומית של נחל מכמש, מול מכלול המערות שבו נחצב בור המים שנמצאו בו הכתובות, מטבעות וממצאים אחרים מתקופת מרד בר כוכבא. בעקבות גילוי זה נערכה השוואה בין צורת האותיות שבכתובות שבבור המים לתעודות אחרות שנמצאו במדבר יהודה, והצענו לתארך את הכתובות שבבור המים לתקופת מרד בר כוכבא ולא למרד החורבן.¹²⁵

לאחר פטירתו של ידין נודע שהוא רכש חלקים משלוש תעודות מתקופת מרד בר כוכבא שנמצאו על ידי ברודים. אחת התעודות הללו היא שטר מקושר דו-לשוני שנכתב על פפירוס, ואשר חלקו הפנימי כתוב בארמית, והשרידים המעטים שנותרו מהחלק הפתוח מעידים כי נכתב בעברית. שתי התעודות האחרות הן תעודות ביוונית. ידין החזיק בביתו תצלום של תעודה נוספת – שטר הלוואה הכתוב בעברית על קלף, אך הוא לא רכש תעודה זו והיא נשארה בידיו של שהין.¹²⁶ שנתיים לאחר פטירתו של ידין פרסמו מגן ברושי ואלישע קימרון את השטר הדו-לשוני שנמצא בארכיונו.¹²⁷ השטר נפתח במילים: '... לאדר שנת תלת לחרות ישראל על ימי שמעון בן כוסבה נשי ישראל בכפן ברו [...]', ותועדה בו מכירת בית; שמו של המוכר יוונתן בן עלי, והקונה היה שאול בן חרשה, והבית נמכר בשלושים ושישה דינרים, מחיר שנראה נמוך מאוד.¹²⁸

פפירוס יריחו 1: רשימת הלוואות מסוף המאה הרביעית לפסה"נ

124 י' פטריך, 'מערות מסתור וכתובות יהודיות במצוקי נחל מכמש', ארץ-ישראל, יח (תשמ"ה), עמ' 153-166.
 125 ח' אשל, ב' זיסו וע' פרומקין, 'שתי מערות מפלט בנחל מכמש (ואדי סויניט)', אשל ועמית (לעיל, הערה 3), עמ' 103-107.
 126 לאחר פטירתו של ידין נודע שתעודות אלו הגיעו לידיו במסגרת המשא ומתן שניהל עם יוריג לקניית מגילת המקדש. ראו: שנקס (לעיל, הערה 40), עמ' 124-125.
 127 י' ידין, מ' ברושי וא' קימרון, 'שטר של מכירת בית בכפר ברו מימי בר-כוכבא', קתורה, 40 (תמוז תשמ"ו), עמ' 201-213; M. Broshi & E. Qimron, 'A House Sale Deed from Kefar Baru from the Time of Bar Kokhba', *IEJ*, 36 (1986), pp. 201-214.
 128 תעודה נוספת המתוארכת לחודש אדר בשנה השלישית למרד בר כוכבא, ואשר נכתבה בידי אותו סופר, פורסמה על ידי מיליק בשנת 1954, ואף בתעודה זו נמכר בית במחיר מאוד נמוך. ראו: J.T. Milik, 'Un contrat juif de l'an 134 apres J.C.', *RB*, 61 (1954), pp. 182-190. בעקבות פרסום השטר שרכש ידין, התברר שיש לקרוא בשטר שפרסם מיליק 'כפר ברי' (מיליק קרא 'כפר בביו'). ראו: י' נוה, 'בשולי השטרות מכפר ברו', מ' גושן-גוטשטיין, ש' מורג וש' קוגוט (עורכים), שי לחיים רבין, ירושלים תשנ"א, עמ' 231-234. את כפר בריו יש לזהות ככל הנראה ממזרח לים המלח, באתר בשם מינאת אלחסן, שמעל המעינות החמים של ואדי זוקא – מעין כ-5 קילומטרים מצפון-מערב למכוור. לפיכך נראה ששתי התעודות הללו מקורן במערות מפלט שממזרח לים המלח. על מחירים הנמוך של הבתים ראו: ח' אשל, 'המניין שנהג ביהודה במהלך מרד בר כוכבא', קתורה, 110 (טבת תשס"ד), עמ' 29-42. השטר מכפר ברו שרכש ידין סומן XHew/Se 8, ואילו השטר שפרסם מיליק סומן XHew/Se 8a. לפרסומם הרשמי של שני השטרות הללו

באביב 1986 נערכה עונת החפירות הראשונה במערה קטנה ממערב ליריחו, ונמצאו בה קטעים של חמש תעודות כתובות על פפירוסים.¹²⁹ אחת התעודות שנמצאו במערה תוארכה למאה הרביעית לפסה"נ (פפירוס יריחו 1). בצד הפנים של תעודה ארמית זו מופיעה רשימה של אנשים שלוו כסף; בסך הכול הלווה בעל התעודה כסף ליותר מתריסר אנשים, והסכום הכולל של ההלוואות היה עשרים ואחד שקלים. בצד האחורי נרשמו הסכומים שהחזירו הלווים למלווה; בסך הכול הוחזר סכום של כמעט שלושה-עשר שקלים, ונותר חוב של מעט יותר משמונה שקלים.¹³⁰ למערה נקבע השם מערת אביאור, על שם אחד הלווים שנזכרו בתעודה זו. ארבע התעודות האחרות שנמצאו במערה הן מתקופת מרד בר כוכבא, שתיים בארמית (פפירוס יריחו 2, 3) ושתיים ביוונית (פפירוס יריחו 4, 5). התעודות הארמיות נראו כשטר הלוואה ושטר מכר,¹³¹ ושתי התעודות היווניות זוהו כשטרי מכר, אחד של נכסי דלא-ניידי והאחר של זרעים.¹³² אחת התעודות הארמיות מתקופת מרד בר כוכבא נמצאה בסדק ברצפת המערה שמולא עפר, וארבע התעודות האחרות נמצאו בעפר שהורבד בטרסה שנבנתה בפתח המערה. הממצאים בטרסה זו נמצאו בשיכוב הפוך, כלומר בסטרטיגרפיה הפוכה: למעלה נמצאו ממצאים קדומים (ביניהם התעודה מהמאה הרביעית לפסה"נ) ומתחת נמצאו ממצאים מהתקופה הרומית (כולל שלוש התעודות הנתרות מתקופת מרד בר כוכבא).

את אחת משתי התעודות ביוונית שרכש ידין פרסם נפתלי לואיס בשנת 1988. תעודה זו היא הצהרת רכוש שמסר סימונוס בן שמעון בדצמבר 127 לסה"נ, במסגרת מפקד הקרקעות (הקנזוס) שערך נציב פרובינקיה ערביה טיטוס אניניוס פלורנטינוס. תעודה זו דומה מאוד להצהרת הרכוש שמסרה בכתא בת שמעון במסגרת אותו מפקד (פפירוס ידין 16). בדומה לכתא התגורר סימונוס במחוז הסמוכה לצוער, ובדומה לה הוא מסר את הצהרתו ברבת-מואב (היום אירבא). שתי התעודות נכתבו ככל הנראה באותו יום, ב־4 בדצמבר. מההצהרה עולה שסימונוס ואחיו יונתן היו שותפים במטע תמרים.¹³³ מאוחר יותר התברר שסימונוס בן שמעון היה בעלה הראשון של שלום קומאיסה בת לוי, ומכאן שתעודה זו הייתה חלק מהארכיון של שלום קומאיסה בת לוי, שמצאו הכדורים במערת האיגרות.¹³⁴

בשנת 1989 פרסמו ברושי וקימרון את התעודה שרק תצלומה נשמר בארכיון של ידין. תעודה זו נכתבה על קלף ונרשם בה התאריך 'בכיסלו שנת שתיים לגאלת ישראל' על ידי שמעון בן כוסבא. בתעודה זו הודה יהוסף בן חנניה שהוא לווה מיהודה בן יהודה ארבעה דינרים, שהם טטרדרכמה אחת,

ראו: A. Yardeni, '8. XHev/Se papDeed of Sale B ar and heb (135 CE)', *33-26*; 'עמ' 29, הערה (לעיל, הערה 29), עמ' 33-26; A. Yardeni, '8a. XHev/Se papDeed of Sale C ar (134 or 135 CE)', *37-34*; 'עמ' 37-34; H. Eshel & H. Misgav, 'ממצאים ותעודות ממערה בכתף יריחו', *קדמוניות*, כא (תשמ"ח), עמ' 18-23; H. Eshel & H. Misgav, 'תעודה מן המאה הרביעית לפנה"ס מכתף יריחו', *תרכיץ*, נו (תשמ"ו), עמ' 461-477; H. Misgav, 'A Fourth Century B.C.E. Document from Ketef Yericho', *IEJ*, 38 (1988), pp. 158-176; A. Yardeni, 'א' אשל וח' אשל, 'קטעים משתי תעודות ארמיות שהובאו למערת אביאור בתקופת מרד בר-כוכבא', *ארץ-ישראל*, כג (תשנ"ב), עמ' 276-285; 'ע' ירדני, 'הכתב בשני קטעי השטרות ממערת אביאור', שם, עמ' 327-330; N. Cohen, '4-5e Jericho pap gr', *32-52*; 'עמ' 43-52; N. Lewis, 'A Jewish Landowner in Provincia Arabia', *SCI*, 8-9 (1988), pp. 132-137; 134 לפרסומה הרשמי של התעודה היוונית שרכש ידין, ושבה נכתבה הצהרת הרכוש של בעלה הראשון של שלום קומאיסה בת לוי, ראו: H.M. Cotton, '62. XHev/Se papLand Declaration gr', *194-181*; 'עמ' 181-194.

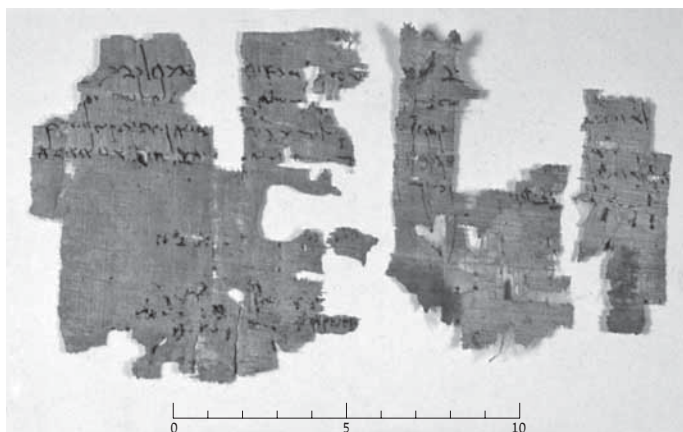
ובסוף התעודה מופיעות חתימות של הלווה ושל שלושה עדים. העובדה שטרחו לכתוב שטר חוב על קלף (שהיה יקר מפירוט) בשל טטרדרכמה אחת, ושלושה אנשים שימשו עדים לחוב זה, מלמדת על המצב הכלכלי הקשה במקום ובשעה שבהם ניתנה הלוואה זו.¹³⁵ תעודה זו נרכשה ממשפחת שהין והיא מוצגת כיום ב'מוזאון הכט' באוניברסיטת חיפה.

את התעודה היוונית האחרת שרכש ידין פרסמה חנה כותן בשנת 1991. זהו קטע פפירוס בן שלוש שורות, שאף בו תועדה הצהרת רכוש שניתנה במסגרת מפקד הקרקעות שערך נציב פרובינקיה ערביה טיטוס אניניוס פלורנטינוס. כותן הניחה שהתעודה נכתבה בדצמבר 127 לסה"נ, בדומה לתעודה שפרסם לואיס ולתעודה 16 מארכיונה של בבתא.¹³⁶ בשנת 1993 הבחינה כותן שקטע מאותה הצהרת רכוש שמור ב'אוסף נחל צאלים' ב'מוזאון רוקפלר'. לקטע שהיה במוזאון צורה של האות L, והקטע שרכש ידין משתלב בצורה מדויקת לתוכו. על סמך החלק של תעודה זו שהיה שמור ב'מוזאון רוקפלר' התברר ששמו של מוסר ההצהרה היה פלוני בן [x]לוס, ושהצהרה נמסרה באפריל 127 לסה"נ ולא בדצמבר.¹³⁷ שנתיים מאוחר יותר עמדה כותן על העובדה שהצהרה זו נמסרה על ידי אחיה של שלום בת לוי, ומכאן שתעודה זו נמצאה במערת האיגרות יחד עם התעודות האחרות שהיו שייכות לארכיון של שלום קומאיסה.¹³⁸

בשנת 1993, לפני מסירת אזור יריחו לרשות הפלסטינית, הכריזה רשות העתיקות על 'מבצע מגילה', ובמסגרתו נסקרו מערות בצפון מדבר יהודה. במבצע זה נסקרו שוב המערות ברכס שממערב ליריחו (כתף יריחו). מאחר שבשנת 1986 נמצאו תעודות בטרסה שנבנתה בפתח מערת אביאור ובסדק ברצפת המערה, הוחלט לבחון את ההשערה שניזירים שישבו במערות כתף יריחו בתקופה הממלוכית פינו את רוב העפר מתוך המערה. ואכן בחפירה שנערכה למרגלות מערת אביאור, מתחת לפתחה התחתון, נמצאו חלקים מארבע-עשרה תעודות כלכליות, כתובות על פפירוסים. ארבעה קטעים קטנים תוארכו למאה הרביעית לפסה"נ (פפירוס יריחו 6), ואילו שאר התעודות הן מתקופת מרד בר כוכבא – חמש מתוכן נכתבו בארמית (פפירוס יריחו 7, 8, 12, 13, 15), ארבע ככל הנראה נכתבו בעברית (פפירוס יריחו 9, 10, 11, 14) וארבע ביוונית (פפירוס יריחו 16, 17, 18, 19).¹³⁹ למרגלות המערה

135 מ' ברושי וא' קימרון, 'שטר חוב עברי מימי בר-כוכבא' ארץ-ישראל, כ (תשמ"ט), עמ' 256-261; M. Broshi & E. Qimron, 'A Hebrew I.O.U. Note from the Second Year of the Bar Kokhba Revolt', *JJS*, 45 (1994), pp. 286-294; פ' סגל, 'לפרוש שטר החוב העברי מימי בר-כוכבא', תרביץ, ס (תשנ"א), עמ' 113-118. לפרסומה הרשמי של תעודה זו ראו: H.A. Yardeni, '49. XHev/Se Promissory Note', *JNES*, 29 (1990), pp. 121-122.
 H.M. Cotton, 'Fragments of a Declaration of Landed Property from the Province of Arabia', *ZPE*, 85 (1991), pp. 263-267.
 H.M. Cotton, 'Another Fragment of the Declaration of Landed Property from the Province of Arabia', *ZPE*, 99 (1993), pp. 115-122.
 H.M. Cotton, '61. XHev/Se papConclusion to a Land Declaration gr', *JNES*, 29 (1990), pp. 174-180.
 139 לפרסום רשמי של כל התעודות שנמצאו במערת אביאור ראו: H. Eshel et al., 'A. Ketef Jericho', *JNES*, 30 (1991), pp. 113-114. לתיאור תמציתי של עניינין של תעודות אלו ראו: ח' אשל ו' זיסו, 'החפירה במערה VIII/9 (מכלול המערות הגדול)', עתיקות, 41 (תשס"ב), עמ' 157-162. במסגרת 'מבצע מגילה' מצא איל אהונשטם במערה (V/38) מול היישוב נערן אוסטרקון מהתקופה האמיית שמופיע בו שם יהודי. אוסטרקון זה טרם פורסם.

נמצא החלק הימני של תעודה שנמצאה בשנת 1986 בתוך המערה (פפירוס יריחו 2), ועל סמך חלק זה התברר שתעודה זו אינה שטר הלוואה אלא שטר מכר שהקונה התחייב בו לשלם את יתרת חובו למוכר. בארבע תעודות שנמצאו במערת אביאור נזכרו בנוסחאות התאריך שמות של מושלים. בפפירוס יריחו 7

למעלה: רגע גילויים של הקטעים שנותרו מארבע-עשרה תעודות כלכליות מתחת מערת אביאור
 למטה: פפירוס יריחו 2; החלק השמאלי של תעודה זו נמצא במערת אביאור בחפירות 1986, ושני החלקים הימניים נמצאו מתחת למערה בשנת 1993

במחצית הראשונה של שנות התשעים ערכו ברויים חפירות שוד מקיפות ב-3,500 קברים בבית הקברות של ח'רבת קזונה, הנמצאת על הלשון של ים המלח. בין השאר מצאו בבית קברות זה שתי תעודות ביוונית הכתובות על פפירוסים. התעודות הן ככל הנראה מהמאה השנייה או השלישית לסה"נ, ואחת מהן היא שטר מכר שנזכר בו שם נבטי.¹⁴³

נכתב: 'בעשרין וחמשה לטבת [שנ] תלת דמטס ק[סר]', ושנת שלוש לדומיטינוס היא שנת 84 לסה"נ. בפפירוס יריחו 9 נכתב: 'ב[ארבע ועשרים למרן [אגריפה', ומכאן שגם תעודה זו יש לתאריך לשנת 84/5 לסה"נ, ודומה שיש לקשור את נוסחת תיארוך זו לעובדה שגורן מסר לאגריפס השני את 'יוליאס עיר בעבר הירדן [שנבנתה ממזרח ליריחו] וארבעה-עשר כפרים סביבה'.¹⁴⁰ פפירוס יריחו 13 נכתב ככל הנראה בשנת שמונה-עשר ל'טריינוס קס[ר]', היא שנת 116 לסה"נ. ואילו בפפירוס יריחו 16, הכתוב ביוונית, נזכר הדריינוס, תעודה זו מתוארכת ל-1 במאי 128 לסה"נ, ועוסקת בהעברת אספקה חקלאית ליחידה צבאית רומית.¹⁴¹

בתשנ"ד פרסם משגב קטע מתעודה דו-לשונית, בארמית וביוונית, השמורה ב'מוזאון הכט' באוניברסיטת חיפה. יש לתאריך תעודה זו ככל הנראה לשנה השמינית של פרובינקיה ערכיה, כלומר לשנת 114 לסה"נ, ומסתבר שהובאה לאחת המערות במדבר יהודה בסופו של מרד בר כוכבא.¹⁴²

140 קדמוניות היהודים כ, ח, ד, 159 (תרגום שליט, עמ' 365).
 141 על תעודה זו ראו גם: R. Haensch, 'Zum Verständnis von P. Jericho 16 gr', *SCI*, 20 (2001), pp. 155-167
 142 משגב, ארבע (לעיל, הערה 97), עמ' 40-42; הנ"ל, טקסטים (לעיל, הערה 97), עמ' 224-223.
 K.D. Politis, 'The Discovery and Excavation of the Khirbet Qazone Cemetery and Its Significance Relative 143 to Qumran', גלור, הומברט וונגנברג (לעיל, הערה 115), עמ' 213-219, במיוחד עמ' 216, הערה 6. ככל הידוע שתי התעודות הללו שמורות כיום באוסף של ד"ר שלמה מוסאיוף.

במחקר שראה אור בשנת 1997 דווח שעדה ירדני חיברה זה לזה חמישה קטעים של שטר מכר מסוף המאה הראשונה לסה"נ או מתחילת המאה השנייה לסה"נ המתעד מכירה של חלקת האדמה. חלקו העליון, השלם יחסית, של השטר פורסם כבר בשנת 1957, והוא שמור ב'מוזאון הקתולי' בפריז,¹⁴⁴ וארבעה קטעים מחלקו התחתון היו שמורים יחד עם התעודות שהתגלו בוואדי מורבעאת (וסומנו Mur 26). בעקבות חיבור הקטעים התברר שתעודה זו מקורה בוואדי מורבעאת.¹⁴⁵

בנובמבר 2002 נסקרה ונחפרה מערת הר ישי שבנאת המדבר של עין-גדי. במערה זו, שלא נשרדה על ידי בדווים, נמצאו כלי חרס, קערת אבן, תריסר ראשי חצים ואחד-עשר מטבעות ברונזה שהוטבעו מחדש על ידי המנהל הבר כוכבאי.¹⁴⁶ במהלך חפירת המערה נמצאו חלקים של שתי תעודות יווניות מקוטעות, באחת תועדה מכירת שטח אדמה, והאחרת היא ככל הנראה מכתב.¹⁴⁷

קטע מתעודה יוונית שהתגלה בשנת 2002 במערת הר ישי, הפעורה בגדה הצפונית של נחל דוד

בקיץ 2004 גילו בדווים משבט הרשידה במערה קטנה בנחל ערוגות ארבעה קטעים של מגילה. במערה זו נמצאו גם חרסים מתקופת מרד בר כוכבאי.¹⁴⁸ באותם קטעי מגילה נכתבו חלקי פסוקים מפרקים כג-כד בספר ויקרא. אחד הקטעים כולל את השוליים העליונים של המגילה, ובשני קטעים אחרים, המתחברים זה לזה, יש חלקים משני טורים. את הקטע הרביעי אי אפשר היה לנקות ולפענח.¹⁴⁹ על סמך שרידים אלו ניתן לקבוע את רוחבם של שני הטורים, וכן שבכל טור נכתבו שלושים ושש שורות. עד גילוי מגילה זו היו ידועות ארבע-עשרה מגילות מקראיות מתקופת מרד בר כוכבאי, ובהן קטעים מארבעה חומשים, הקטעים מנחל ערוגות הם הקטעים הראשונים מספר ויקרא הידועים מתקופה זו.¹⁵⁰ הנוסח בקטעים החדשים

144 J.T. Milik, 'Deux documents inédits du désert de Juda', *Biblica*, 38 (1957), pp. 245-268
 145 A. Yardeni, '50. XHev/Se papDeed of Sale H (+ Mur 26) ar', *כתוב וירדני (לעיל, הערה 29)*, עמ' 129-124; ע' ירדני, 'שניים שהם אחד? שטר מכר מוואדי מורבעאת', ארץ-ישראל, כו (תשנ"ט), עמ' 64-70.
 146 על הממצאים שהתגלו במערת הר ישי ראו: ר' פורת, ח' אשל וע' פרומקין, 'ממצאים מתקופת מרד בר כוכבאי מארבע מערות בין ואדי מורבעאת לעין גדי', מיו"ש, יג (תשס"ד), עמ' 90-101.
 147 N. Cohen, 'New Greek Papyri from a Cave in the Vicinity of Ein Gedi', *SCI*, 25 (2006), pp. 87-95
 148 ר' פורת, ח' אשל וע' פרומקין, 'מערות מפלט מתקופת מרד בר כוכבאי במצוקי נחל ערוגות', מיו"ש, טו (תשס"ו), עמ' 120-124.
 149 הקטעים נגאלו בעזרתו של 'מרכז דוד וימימה יסלזון לחקר תולדות ישראל לאור האפוגרפיה' באוניברסיטת בר-אילן, לאחר שהחלו להתפורר; הם נמסרו לרשות העתיקות.
 150 על ההשערה שקראו במספר מגילות מתקופת מרד בר כוכבאי שנמצאו במערות מדבר יהודה לאחרונה בחג הפסח בשנת 135 לסה"נ, ראו: י' ברוכי, 'שרידי ספרי המקרא ממערות המפלט מזמן מרד בר כוכבאי', מגילות, ג (תשס"ה), עמ' 177-190.

קטעי מגילת ספר ויקרא שנמצאו על ידי הבדווים בשנת 2004 בנחל ערוגות.

למעלה מימין: תמונה שצולמה כאשר עדיין היו הקטעים בידי הבדווים, שימו לב להדבקה של הקטע שנתרו בו חלקים משני הטורים

למעלה משמאל: תמונה של שני הקטעים לאחר שנוקו במעבדות מוזאון ישראל

מימין: שחזור שני הטורים של מגילה זו; הקטעים המוצללים מציינים את שרידי האותיות ששרדו

בן חאשה הישראלית את השם ויקלל ויביאו אתו אל משה ושם אמו שלמית בת דברי למטה דן ויניחיהו במשמר לפרש להם על פי ידוד וידבר ידוד אל משה לאמר הוצא את המקלל אל מחוץ למחנה וסמכו כל השמעים את ידיהם על ראשו ורגמו אתו כל העדה ואל בני ישראל תדבר לאמר איש איש כי יקלל אלהיו ונשא חטאו ונקב שם ידוד מות יומת רגום בו כל העדה כגר כאזרח בנקבו שם יומת ואיש כי יכה כל נפש אדם מות יומת ומכה נפש בהמה ישלמנה נפש תחת נפש ואיש כי יתן מום בעמיתו כאשר עשה כן יעשה לו שבר תחת שבר עין תחת עין שן תחת שן כאשר יתן מום באדם כן יתן בו ומכה בהמה ישלמנה ומכה אדם יומת משפט אחד יהיה לכם כגר כאזרח יהיה כי אני ידוד אלהיכם וידבר משה אל בני ישראל ויוציאו את המקלל אל מחוץ למחנה וירגמו אתו אבן ובני ישראל עשו כאשר צוה ידוד את משה וידבר ידוד אל משה בהר סיני לאמר דבר אל בני ישראל ואמרת אלהים כי תבאו אל הארץ אשר אני נתן לכם ושבתה הארץ שבת לידוד שש שנים תזרע שדך ושש שנים תזמר כרמך ואספת את תבואתה ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ שבת לידוד שדך לא תזרע וכרמך לא תזמר את ספיח קצירך

ומלבד כל נדו'יכם ומלבד כל נדבותיכם אשר תתנו לידוד אך בחמשה עשר יום לחדש השביעי באספכם את תבואת הארץ תחגו את חג ידוד שבעת ימים ביום הראשון שבתון וביום השמיני שבתון ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר כפת תמרים וענף עץ עבת וערבי נחל ושמתם לפני ידוד אלהיכם שבעת ימים וחגתם אתו חג לידוד שבעת ימים בשנה חקת עולם לדרתיכם בחדש השביעי תחגו אתו בסכת תשבנו שבעת ימים כל האזרח בישראל ישבו בסכת למען ידעו דרתיכם כי בסכות הנשבתני את בני ישראל בהוציא אותם מארץ מצרים אני ידוד אלהיכם וידבר משה את מעדי ידוד אל בני ישראל וידבר ידוד אל משה לאמר צו את בני ישראל ויקחו אליך שמן זית וך כתית למאור להעלת נר תמיד מחוץ לפרכת העדת באהל מועד יערך אתו אהרן מערב עד בקר לפני ידוד תמיד חקת עולם לדרתיכם על המנרה הטהרה יערך את הנרות לפני ידוד תמיד ולקחת סלת ואפית אתה שתיים עשרה חלות שני עשרנים יהיה החלה האחת ושמת אותם שתיים מערכות שש המערכת על השלחן הטהור לפני ידוד ונתת על המערכת לבנה זכה והיתה ללחם לאזכרה אשה לידוד ביום השבת ביום השבת יערכנו לפני ידוד תמיד מאת בני ישראל ברית עולם והיתה לאהרן ולבניו ואכלהו במקום קדש כי קדש קדשים הוא לו מאשי ידוד חק עולם ויצא בן אשה ישראלית והוא בן איש מצרי בתוך בני ישראל וינצו במחנה בן הישראלית ואיש הישראלי ויקב

זהה לנוסח המסורה, להוציא המילה 'בסכות', המופיעה במגילה בחולם מלא ואילו בנוסח המסורה היא כתובה בחולם חסר. גילויים של קטעים אלו מלמד שיש עדיין סיכוי למצוא מגילות ותעודות במערות מדבר יהודה.¹⁵¹

ד. קטעים משלוש מגילות שמקורן אינו ידוע

בשנים האחרונות פורסמו קטעים משלוש מגילות מקראיות המוחזקות בידיים פרטיות, לא ידוע היכן הן התגלו, ולא ברור אם היה זה במערות קומראן או במערות המפלט מתקופת מרד בר כוכבא. שלוש המגילות כתובות בכתב האופייני למאה הראשונה לסה"נ, והנוסח המתועד בשלושתן זהה לנוסח המסורה. בשנת 2000 פורסם קטע יחיד ממגילת יהושע XJoshua, ובו חלקים משני

טורים מפרקים א ו-ב בספר.¹⁵² ממגילת ספר שופטים XJudges נותרו לפחות שבעה קטעים, הפזורים בארבעה אוספים. אחד הקטעים כולל פסוקים מפרק א, קטע קטן כולל חלקים מפרק ג, וחמישה קטעים הם מפרק ד. מאחר שקטעי מגילה זו התפזרו בארבעה אוספים פרטיים שונים, ול'מוזאון רוקפלר' לא הגיע אף קטע ממנה, מסתבר שאין מקורם של קטעים אלו בקומראן, ושהם נמצאו בשנים האחרונות במערה אחרת במדבר יהודה.¹⁵³ בשנת 2003 פורסמו שלושה קטעים ממגילה של ספר ויקרא, XLev,

ציור המדגים כיצד מתייחסים זה לזה חמישה קטעים של מגילת ספר שופטים (XJudges), הכוללים חלקים מפרק ד, והנמצאים בשלושה אוספים שונים. יש לשער שכאשר נמצאה המגילה הקטעים עדיין היו מחוברים זה לזה

151 לפרסומם של קטעים אלו ראו: ח' אשל, 'י' ברוכי ור' פורת, 'שרידי מגילת מקרא חדשה ממדבר יהודה', מגילות, ג (תשס"ה), עמ' 259-260; הנ"ל, 'קטעים ממגילה מקראית מתקופת מרד בר כוכבא שנמצאו בנחל ערוגות', מיו"ש, טו (תשס"ו), עמ' 101-106; H. Eshel, Y. Baruchi & R. Porat, 'Fragments of a Leviticus Scroll (ArugLev) Found in the Judean Desert in 2004', *DSD*, 13 (2006), pp. 55-60

152 מגילה זו שמורה באוסף סקויהן. נמסר שהוא רכש אותה בשנת 1998, לפרסומו של קטע זה ראו: J. Charlesworth, 'XJoshua', צ'לסוורת ואחרים (לעיל, הערה 30), עמ' 231-239.

153 שני קטעים ממגילה זו שמורים ב'מוזאון הכט' באוניברסיטת חיפה, קטע אחד שמור באוסף סקויהן, ושני קטעים נוספים שמורים בשני אוספים שונים. הקטעים השמורים ב'מוזאון הכט' פורסמו כבר בשנת 1994. ראו: משגב, ארבע (לעיל, הערה 97), עמ' 40-42; הנ"ל, טקסטים (לעיל, הערה 97), עמ' 227-229. אך הם נותרו בלתי מזהים עד 2003. הם זוהו כקטעים ממגילת ספר שופטים רק לאחר שפורסם הקטע השמור באוסף סקויהן הכולל חלקים מפרק ד. לפרסומו של קטע זה ראו: J. Charlesworth, 'XJudges', M. Bernstein et al., *Qumran Cave 4, XXVIII: Miscellanea, Part 2* (DJD, 28), Oxford 2001, pp. 231-233; בפרסום זה נמסר שהקטע נרכש על ידי סקויהן בשנת 1999. לזיהויו של הקטע הראשון השמור ב'מוזאון הכט', שגם הוא כולל חלקים מפרק ד של ספר שופטים, כשייך למגילה זו ראו: אשל, לזיהוים (לעיל, הערה 98); H. Eshel, 'A Second Fragment of XJudges', *JJS*, 54 (2003), pp. 139-141. הקטע השני מ'מוזאון הכט', הכולל חלקי פסוקים מפרק ג, זוהה כשייך למגילה זו על ידי פואש. ראו: E. Puech, 'Notes sur le

ובהם חלקים משני טורים שהועתקו בהם הקללות שבסוף ספר ויקרא, בפרק כו. אמיל פואש, שפרסם את הקטעים הללו, טען שהם מאוחרים לחורבן הבית השני, ושמקורם באחת ממערות המפלט מתקופת מרד בר כוכבא.¹⁵⁴ נראה אפוא שלפחות שתיים מהמגילות הללו, XLev ו־XJudges, נמצאו בשנים האחרונות במערות מדבר יהודה. למרבה הצער המוסדות הארכאולוגיים הישראליים לא הצליחו לאתר את המערות הללו.

סיכום

סקירה זו מלמדת שעלינו להחזיק טובה לאוצרי 'מוזאון רוקפלר' על שהצליחו לרכוש את רוב הקטעים שנמצאו במדבר יהודה ולרכוז במקום אחד. קל לשער מה היה גורל מחקרן של מגילות קומראן אילו היו מתגלות לאחר מלחמת ששת הימים: הן היו מתפזרות בכל רחבי תבל, ולא היה אפשר לצרף את הקטעים זה לזה ולצלמם יחד באותו קנה מידה.¹⁵⁵ במאמר זה סקרתי את הידוע על הקטעים המעטים שלא נקנו על ידי האוצרים של 'מוזאון רוקפלר'. קטעים אלו ניוקו במהלך השנים, בעיקר בשלב שבו היו ברשותו של שהין.¹⁵⁶ דומה שהולך ואוזל הזמן שבו ניתן עדיין להציל מידע על

manuscrit des Juges 4Q50a', *RevQ*, 21 (2003), pp. 315–319. פואש סבור שמגילה זו מקורה בקומראן, אך אין לכך כל ראיה. מאוחר יותר פרסם פואש קטע השייך למגילה זו, ובו חלקים מפרק א. ראו: E. Puech, 'Les manuscrits 4QJuges (=4Q50a) et 1QJudges (=1Q6)', P.W. Flint, E. Tov & J.C. VanderKam eds., *Studies in the Hebrew Bible, Qumran and the Septuagint: Essays Presented to Eugene Ulrich* (VT Supplements, 101), Leiden 2006, pp. 184–187; הקטע האחרון לפי שעה של מגילה זו פורסם לאחרונה ראו: E. Eshel, H.Eshel and M. Broshi, "A New Fragment of XJudges", *DSD*, 14 (2007), pp. 354–358

154 E. Puech, 'Un autre manuscrit du Lévitique', *RevQ*, 21 (2003), pp. 311–313. מכיוון שהכתב של מגילה זו שונה מהכתב של הקטעים ממגילת ויקרא שנמצאו בנחל ערוגות, ומכיוון שבמגילה מנחל ערוגות יש שלושים ושש שורות בטור, ואילו במגילה השמורה באוסף הפרטי יש למעלה מארבעים שורות בטור, ברור שמדובר בשתי מגילות שונות. 155 כהוכחה לטענה זו אציין שבשנת 1985 מצאו שורדי עתיקות בח'רבת אלכום שברדום הרי יהודה כ־1,600 אוסטרקונים בארמית מהמאה הרביעית לפסה"ג. חרסים אלו התפזרו בעולם כולו, והם שמורים כעת באוספים פרטיים בלונדון, ציריך, ניוירוק, ירושלים, סידני ובמקומות נוספים. לפעמים שברים של אותה תעודה שמורים באוספים שונים. לעתים כתובות שנכתבו משני צדי אותו חרס, פורסמו כשתי תעודות נפרדות, שכן החוקרים עברו על סמך תצלומים ולא ראו את החרסים. קל לשער מה היה גורל מחקרן של המגילות שנמצאו בקומראן אילו היו הקטעים שנמצאו במערה 4 מגיעים לשוק העתיקות העולמי. למאמר המסכם את חשיבותם של האוסטרקונים מח'רבת אלכום, ושנרשמה בו רוב הספרות המחקרית הקשורה לתגלית זו, ראו: A. Lemaire, 'New Aramaic Ostraca from Idumea and Their Historical Interpretation', O. Lipschits & M. Oeming eds., *Judah and the Judeans in the Persian Period*, Winona Lake 2006, pp. 413–456

156 אציין חמישה מקרים מובהקים שבהם גרם שהין נזק לקטעים שהיו ברשותו. בהקדמה לפרסום קטע של החיבור החכמתי 'מוסר למבין' שנמצא במערה 4 מסופר ששהין העביר את אחד הקטעים של חיבור זה מבית־לחם ל'מוזאון רוקפלר' כשהוא צמוד לגופו על מנת להסתירו מפני השוטרים שביקרו את חפציו במחסום משטרתי. הקטע הגיע ל'מוזאון רוקפלר' ספוג ביועה ונגרם לו נזק. ראו: J. Strugnell & D. Harrington, '416. 4QInstruction', idem & T. Elgvin, *Qumran Cave 4, XXIV: Sapiential Texts, Part 2: 4QInstruction (Musar le Mevin): 4Q415ff.* (DJD, 34), Oxford 1999, p. 73. את אחת התעודות היווניות מ'אוסף נחל צאלים' חילק שהין לשתיים, ככל הנראה מפני שלאדם שרכש את הקטע – שהגיע בסופו של דבר לידיו של ידין – לא היה סכום כסף מספיק לרכוש את התעודה כולה. הדוגמה החמורה ביותר היא מגילת המקדש, שכל חלקה העליון נרקב במהלך אחת־עשרה השנה שהחבאה מתחת לרצפת ביתו של שהין בבית־לחם. קטעים קטנים השייכים למגילת המקדש הודבקו זה לזה בעזרת בולי דואר, ראו: ידין (לעיל, הערה 40), עמ'

קטעים אלו, ולפיכך חשוב מאוד לנסות לגאול אותם, או לפחות לדאוג שיצולמו לפני שיהיה מאוחר מדי.¹⁵⁷

אני סבור שיש עדיין סיכויים למצוא במדבר יהודה קטעי מגילות, אולי אפילו במערות הסמוכות לחורבת קומראן.¹⁵⁸ ואני מקווה שהסקירה שהובאה כאן תעודד חוקרים נוספים לערוך סקרים וחפירות במערות מדבר יהודה, על מנת שתעודות אלו יתגלו בחפירות מסודרות ולא בחפירות שוד שבדווים ממשיכים לנהל במערות מדבר יהודה.

21. כפי שצוין לעיל, אחת היריעות שהייתה בתוך הקציעה של התפילין של ראש שקנה ידיו התפוררה לפני שהקציעה נרכשה, ראו לעיל, הערה 42.

157 על סמך המידע שבידינו יותר משלושים קטעים מקומראן שמורים בידיים פרטיות. בהנחה שמספר זה כולל את שלושה־עשר הקטעים שפורסמו לאחרונה (ראו לעיל, הערות 105, 110), יש להניח שכעשרים קטעים קטנים טרם פורסמו. מכיוון שחלק מהאספנים מפחדים מ'רשות העתיקות', יש קטעי מגילות שרכשו אספנים בעבר, ושהוחזרו – בניגוד לכיוון הרצוי – לידי משפחתו של שהין, על מנת שינסו למכרם לאספנים אחרים (לדוגמה קטע L של מגילת ויקרא ממערה 11).

158 בחפירה שניהלנו מגן ברושי ואני בקומראן בשנת 2001, אותרה במדרגת החוואר, בעזרת רדאר חודר קרקע, מערה ממוטטת, ראו: H. Eshel & M. Broshi, 'Excavations at Qumran, Summer of 2001', *IEJ*, 53 (2003), pp. 61–73; M.E. Kislev & M. Marmorstein, 'Cereals and Fruits from a Collapsed Cave South of Khirbet Qumran', *ibid.*, pp. 74–77; יש לקוות שבעזרת ציוד מתאים יתגלו בעתיד מערות נוספות מסוג זה, ושימצאו בהן אף קטעי מגילות.